The image shows the front cover of an old book. The spine is on the left, bound in a dark, textured material. The main cover is marbled with a pattern of red, green, and white veins on a dark grey or black background. The marbling is somewhat irregular and shows signs of age. A small, irregular piece of yellowish-brown material is visible near the bottom right. A white rectangular label is affixed to the lower left portion of the cover, featuring the number '466' in a bold, black, sans-serif font.

466

28/6. 524

466

Կ Ե Ր Գ
ՉՈՐԳՈՏԱՆԵԱՑ
Տեորակ Է:

Փ Ի Դ

Ստորագրել է ՏՆ Հ. Ղուկասու Վրպի
Ինձիձեան յաշակերտու թի՛ ՏՆ
Մխիթարայ Արքայի:

Ի Խնդրայ և յԱրքեանոյ Անկերակեան
Արշարանեայ:

1814

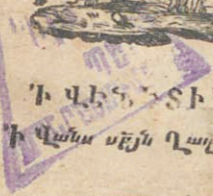

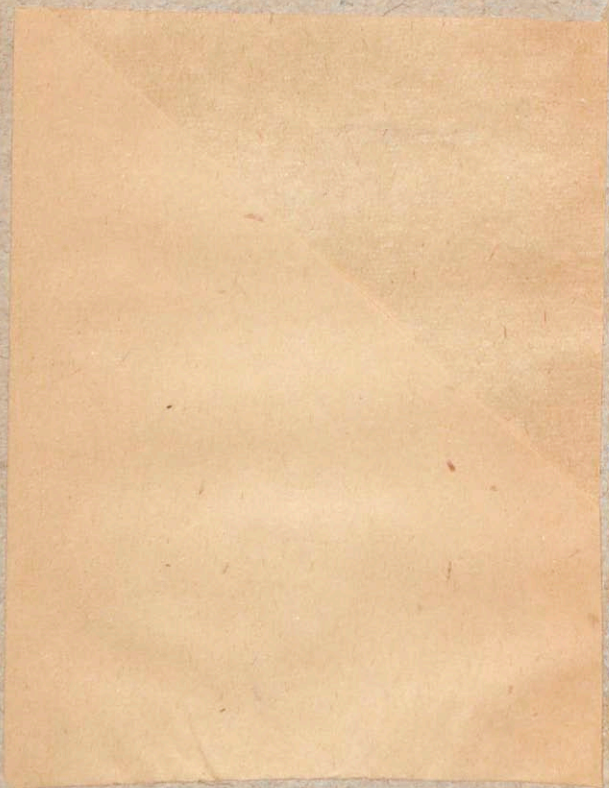
Ի Վեհայ ՏԻԿ:

Ի Վանս սեյն Ղալարու:

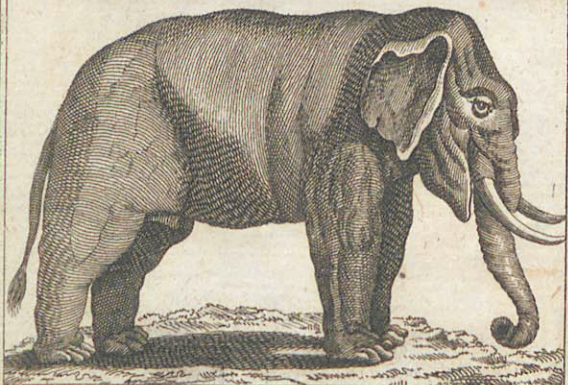
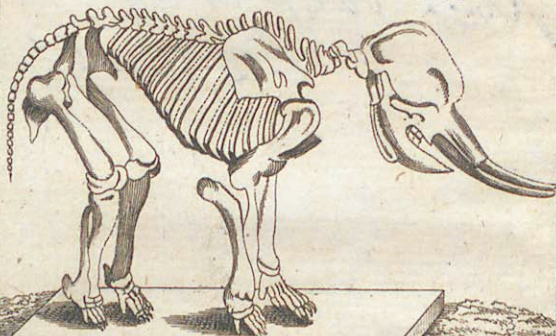

466

In the presence of the Court
Royal Superior of the
W. of the Court of the

Փ Ի Գ :

Ինչպէս Տիմա մարդու մօտիկ կենդա-
նի մը ստորագրեցինք, իմ կապիկը,
որուն տեսակը շատ ամեն մէկ տեսա-
կին լին պատմելու ըլայինքնէ, շատ եր-
կան պիտոր քշեր, մէկ քանի տեսակը
միայն դնելով լմնցուցինք. չյիշելով նաև
հասարակ կապիկը, որ գրեթէ ամենը
տեսած կըլան : Տիմա մէկ կենդանի
մը ստորագրեցք, որ մէկ տեսակ մը ու-
նի, բայց պատմուիը նոյն կենդանուոյն
երկան ու զարմանալի, որ է Փիղը :

Բոլոր ցամաքի լին որչափ կենդանի ա-
րարած կան, ամենէն մեծ աս կենդա-
նիս է. մէկ էակ մը ունի՝ որ իր մեծութիւն
ամենուն լին կրնայ պարծիլ : Մէկ ա-
հագին թանձր լեռ մը մտէ, կենդանու-
թի ունի, չորս ոտքի լին կը քալէ. աս
մեծութիւն հետ ուժեղ ունի զարմանալի,
ասանկալ մեծ ու ուժով ըլլալով մտա-
կեր չէ, խոտ կուտէ, մտակերալ չըլլու-
լով ոչ մարդու զնաս կուտայ, և ոչ ու-
րիշ կենդանիիմը. ինքիրմէ մէկիմը հետ
թշնամութի չունի :

Երկու դրսի կատարելութիւն լին երկու
ներսի աղէկութիւնալ ունենալով, կըլլայ
ասիկայ մէկ կենդանի մը գերազանց,
Լ. A յո.

յորում մեծուի մարմնոյ , ուժ , մեծասր-
տութի , ու ճարտարուի , մէկ տեղ միա-
ցած կըլլան : Անոր համար ամմէն ատեն
աս կենդանիս պատիւ՛ ունեցաւ . հինե-
րը մէկ հրաշալի բան մը կըսէպէին , ու
իբր սքանչելիք բնութիւն . ինչպէս որ իրօք
է վերջին ճիշտ բնութիւն կենդանեաց մէջ :

I . Անուանեալ Տեղի :

Չայերէն ասոր Փիղ կըսենք , որ է ա-
նուն հասարակ ան ազգաց մէջ ասիոյ ,
ուր որ կըլլայ աս կենդանիս . վասն զի
անոնք Փիլ կըսեն , որ մեզի կըդառնայ
Փիղ . ու ոմանց ըսածին պէս աս անունս
քաղցեացոց լեզուէն կելլայ , որ յա-
տուկ աս կենդանիիս ոսկորը կընշանա-
կէ , ինչ Փիլ տիշի : Աս Փիլ անունէս ե-
լած կերևան ամմէն եւրոպացոց ա-
նունները . որով յունարէն կըսվի | պէ-
ֆաս . եւ լատ . | պէֆանդուս . ասլորչար-
կելով շատակ անունը , Փիլը լեֆ փոխ-
ված կերևայ . առջևէն ետեկէնալ ուրիշ
վանկեր յաւելցուցած . ինչպէս որ սովոր-
ութի է ամմէն ազգի . ուրիշ լեզուէն
անուն մը առնեննէ , մէկ քանի դրերով
կըրիօխեն : Արևելեան հնաստան ատեն
մը Պարրէ կըսէին ասոր . անկէց լատինք
Պար .

Պարրուսայ կոչեցին փիղը :

Ըս կենդանիս չըլլար չիդիմանար ան
բաժիններուն կի՞ք ըլիմաներուն մէջ, որ
բարեխառն դօտիի տակ էն, որչափալ
հոգ տանին չըլլար : Ըտենօք 1668 ին
փօրթուղալու թի՞րը Ֆրանսայի թի՞րին
ժի՞ լուծիին փիղ մը ընծայ խրկեց փա-
րէղ, որ 4 տարւան չիկար. 13 տարի
միայն կրցաւ դիմանալ վերսալիայի մէջ,
որչափ հոգ տարին, լիուլի կերակրեցին,
չեղալ. 1681 ին յունալ". մեռաւ 17 տար-
ւան : Ըտենօք նաբօլիալ տարին, որոյ
բաժինը օդը ցի հալան փարիզինէն տաք
է. հոնալ քանի մը տարի ապրեցաւ. իօկ
անոնք որ բեդրսուրկ տարին, մէկմէկու
էտեւ մեռան, թէնդտ և աղէկ մը կըգո-
ցէին :

Ըսկէց կիմացիլի որ, աս կենդանիս յա-
տուկ տեղը ասիայի մէջ՝ հնտստան է,
ու անոր առջևէ եղած մեծ կղզիները,
ինչպէս է Ղեալա : Փիլիպպեան ըսված
կղզիներուն մէջ միան Սանտանա կըդ-
զին շատ կայ : Ըայց ամմէն կղզիէն ա-
ւելի՝ Մէլան կղզին շատ կայ : Ըփրիկէի
մէջ աղւանդեան ըսված լեռնէն աս դիս
վայրի փիղ հիմա չիկայ, թէպէտ և հին
ատենը կարթագինեցիք որք էն թու-
նուս ունէին. աս լեռնէն անդինալ ինչ-
վան

վան սէնէկալ դետը քիչլոր են • բայց
 շատ կան Սէնէկալ, Աուինէա, մանա-
 ւանդ Արկիր փղոսկրէից ըսած տեղը •
 ասանկալ Ղօնիօ մանաւանդ Պամպա
 գաւառին մէջ խիստ շատ, անտառնե-
 րու ու դետերու շատուեր համար • նոյն
 պէս Ոսկի ըսված ծովեզերը խիստ շատ
 ըլլալով, շատ փնաս կուտան հոն պտուղ
 տուօղ ծառերուն : Աթովպիա, հապէշ
 շատլոր ըլլալով մէկ տեղ խմբով (սիւ-
 րիււով) կը քալեն : Ասանկալ Քարեյու-
 սոյ քիթը, ու ամմէն հարաւային ամբի-
 կէ, ու անոր արևելեան եզերքը, և ներ-
 սի ցամաքը : Տեղ տեղ միայն քիչցան,
 ուր որ մարդկան բնակութիւր շատցաւ :
 Ափրիկէին կղզին Սատակասքար, ու
 երեն մօտիկ եղած կղզին Քուզիպիթ
 անչտի կայ, որ անոր նման շատ ուրիշ
 տեղալ կայ մի արդեօք մարդ կը տարա-
 կուսի : Ամերիկա չիկայ, բայց կերևայ
 որ կրնային հարաւային ամերիկայի մէջ
 շատնալ, ու ինչվան հիմա ինչպէս չիտա-
 րին փորդուքալները վարի Տիրենց եր-
 կերը պրասիլիային տաք բաժիններուն
 մէջ, շատ զարմանալու բան է :

2. Ստորագրուելի եւ Անդրաստանուելի :

Աս կենդանիս չորքոտանեաց մէջ ամ-
 մէնէն տգեղ կենդանի կրնայ ըսվիլ .
 մէկ կենդանի մը չիկայ՝ որ իր գլուխը ,
 քիթը , անկաճը , աղբաները , ոտվընե-
 րը անանկ դրած ըլլայ՝ ինչպէս փիղը ,
 բուրբուլին նոր է ու տարբեր : Գլուխը
 մեծ՝ վիզը կարճ , աչքը պզտիկ՝ անկաճը
 խիստ մեծ . բերանը պզտիկ՝ երկու աղ-
 րան խիստ մեծ , բերանը խիստ ներս՝
 աղբաները խիստ դուրս . ճիւղերը խիստ
 հաստ . ոտվըները խիստ կարճ . իսկ քի-
 թը ամմէն բանէն երկան . ու բոլոր ին-
 քը մէկ մեծ միս մը , որ երկու ծարէն
 երկու պօչ ունեցօղ կերեւայ դրսըվանց ,
 մէկը ետեւէն որ է կարճ , մէյմալ առջե-
 կէն որ է երկան , բայց պօչ չէ , հասկ իր
 պինտ կարողական մասն է : Աերեւայ որ
 բնուիլը ասոր վր աշխատերէ միան դր-
 սէն մարմնայ մեծուիլը շատցնելու , ներ-
 սէնալ ճարտարութիւն ու հանձարը . վր
 զի դրսի անդամներով որչափ որ կոպիտ
 (հանդալ) կերեւայ փիղը , անչափալ ներ-
 սէն բարակ է ու անխիճ :

Իրեք գունով փիղ կրդ անըմի , սև , կամ
 մուգ մոխրագոյն . ճերմակ , ու կար-

մրագոյն , սև գունը հասարակ է , ճերմակը ու կարմիրը խիստ դժուճարագիւտ են ու խիստ համարի : Տեկուճայ Թգրը հանդիսով (ալայով) դուրս ելլալու ըլլայ , չորս ճերմակ փիղ առջևէն կրտանի ողօֆաներով հաղվեցուցած , աղրանին ոսկի զարդերով եախուԹներով զարդարված սաղած . երկու կարմիր փիղալ հետը կրտանի : Ալ փիղը շատ հեղ գորշ (զինճապի) աղտոտ կերևայ . վճ զի ճանճէրը փախցընելու համար իր մարմնոյն վճ փոշի (Թօղ) կրցանէ . և որովհետև իր մարմինը լերկ ու եղուտ է , ան փոշին վճ կալէլով՝ սեին գունը կրփոխէ , բայց երբոր լուճացի՛ սև կերևնայ : ՄորԹը Թանճը է , կարծր , ու տեղ տեղ նասրը կասլած , անանկ որ ճանճէրուն կճէլը չիմանար . իսկ ուրիշ դիէրը անանկ կիմանայ , որ զանազան հնարքներով ճանճէրը կրփախցընէ : Արկան մալէր մէկ քանի տեղ միան ունի , շատը ընքվնէրուն վճ է :

Աջլըները պղտիկ են իր գլխուն կեօրէ , իսկ իր մարմնոյն կեօրէ խիստ պղտիկ կերևան , բայց վառվըռուն , կէնդանի , ու զուճարԹ . և ան որ զարմանալի է , իրեն աջլըները անանկ կըշարԹէ , որ կարծես Թէ միշտ կըմտածէ . իր ներսի կիր-

քր իր աջվընէրովը մարդու պէս կը ցըցը-
նէ . անանկ որ իրեն ներսի շարժմունք-
ները կրնայ մարդ իբր թէ կարգալ իր
աջվընէրուն վր : Աս բանս ամեն կէն
դանիներէն կը գատէ զասիկայ . վասն զի
իրաւ որ շունը իր աջվընէրովը իր ներսի
կիրքը կը ցըցընէ , բայց սաստիկ չուստ
շարժելովը , չի կրնար մարդ հասկընալ .
իսկ փիղը ծանր ու հանդարտ կը շարժէ :
Արբոր իր ձորը կը խօսի , անուշմը դէպ
'ի ձորը կը դարձնէ , ու մտիկ դնելու
նայլած մը կընէ . երբս լսէ տիրոջ հրա
մանը , մտմտալու նայլած մը կընէ , եր-
բոր առաջուցմէ կուզէ իմանալ տիրոջ
հրամանը , աջվընէրը սրելու պէս մը կը
նէ կը անկէ , անանկ որ դիտէս թէ ին-
քիրեն կը մտմտայ կը խօսի հրդակցի , ու
չորոշեր ինչվան հըր անդամ չիսինստէ
իր տիրոջը նշանները :

Անկաճները իր քթին պէս ուրիշ կէն
դանիներուններէն աւելի դուրս ելած
են , խիստ մեծ են ու խիստ երկան .
բայց իր մարմնուն հետ նայինսնէ , իշուն
անկաճներէն աւելի համեմատ են . հա-
սարակօրէն կախված են ու դէպ 'ի դուր
խը տափկըցած մարդու անկաճի պէս ,
բայց ուղածին պէս ծանր ծանր կը շար-
ժէ , կը բանայ , կը զարնէ , վեր կը վերցը-
նէ ,

նէ , ասով իր անկաճճները իրեն էլիքս
 զէի տեղ կրբանեցընէ , փոշիէն ու ճան
 ճերէն իր աջվըները պահելու , ու չոր
 բռնելու . մարդսալ իրեն վահանի (ղալ
 խանի) տեղ կրբանեցընէ . ասոր աղէկ
 ձևով շինած դալխանը տեսանք մեծէ
 ըու համար արծրթով զարդարված , որ
 թեթե է ու սուրը չիկարէր կրսեն :
 Փղին լսողութիւր կատարեալ է . նո՛ւա
 դարաննէր (չալղընէր) խիստ կախորժի .
 անանկ որ կերևայ որ երաժշտութիւր (մու
 սիքին) կրսիրէ . երգելուն չափերը գի
 տես թէ կրբռնէ , ու տավուլին թուամ
 փէդային ձանին կեօրէ իր ոտվըները
 կառնէ :

Վիթը կամ խօրթումը պինտ պիտո՛ւա
 կան անդամն է աս կենդանիիս , ու պինտ
 զարմանալի գործիք մէկ բնաբանի մը
 կեօրէ որ կրվինաուէ . ասիկայ բոլոր շի
 նած է անհամար մանր մանր թեւերով
 ու ջլերով , անանկ որ բոլոր իր մարմնուն
 մէջը որչափ թեւ կի՛ք ջիլ կայ մէկ տեղ
 բերէս , քթին մէջի եղած թեւէրնալ
 ջիւէրնալ անչափ կրգտնաս . ասանկ թե
 վերով շինած ըլլալով , սաստիկ շարժուն
 է , ու սաստիկ զգայուն . կրնայ իր խօր
 թումը ծուէլ ծալլէլ պարտցընէլ թու
 վէլ երկնցընէլ կարճեցընէլ : Խօրթու
 մին

մին ծարր կըլոր կըվերջանայ հալխայի
 մը կիփ փէրվաղի մը պէս . հալխային վերի
 դին երկնցած բան մը ունի մատի պէս .
 հալխային մէջի դին կը ձևանայ խորունկ
 քեասէ մը . քեասէին մէջ տեղնալ եր
 կու ծակ կայ , որ է բերան երկու ճամ
 փու . անոնցմով շունչ կառնէ , անոնց
 մով կը հոտվըտայ : Ան մատի պէս բանը
 որ ըսի , անով կընէ փիղը ամմէն բան ,
 ինչ որ մենք կընենք մեր մատվընէրով
 մեր ձեռքով . ան մատովը գեանէն խոտ
 ու ծաղիկ կը փրցընէ կը թողվէ , մէկիկ
 մէկիկ ընտրելով , պինտ պզտիկ ըստակ
 ալ ըլլայ՝ գեանէն կը թողվէ . չուն
 կը քակէ . դուռ կը բանայ կը գոցէ բալխ
 քը դարձընելով , սիւրկիւն քաշելով .
 գործիք մը տաս գրչէն ալ աւելի պզտիկ ,
 անով սորվեցնենք ուրոճական (խապա
 ճա) դիր մը կը գրէ : Ասանկով ամմէն
 գործիքնէրուն մէջ որ բնութիւր տրվե
 րէ կենդանիներու , կերեայ որ փղին
 խորթումը պինտ կատարեալն է , ու
 պինտ զարմանալին . ասիկայ չէ թէ մէկ
 գործիք մընէ , հապա մէկ նոր զգայուի
 մը իրէք զգայուէ բաղադրված . ձեռք
 է , քիթ է , ու նաև բերնի գործք կընէ .
 աս իրէք զգայուի ալ մէկ տեղ միացած
 մէկ նոր բան մը ըլլալով , իրէքնալ զօ

րաւոր են եղէր, մէկմէկէ ուժ առնե-
 լով: Ա՛յս զի խօրթուամովը բերնի պէս մէկ
 ծծելով մը կը քաշէ հեղուկնէրը. կը վեր-
 ցընէ: պինտ ծանր մարմիննէրը. իր խօր-
 թումին ծարը անոնց դպցընելով, ու
 ներսէն իր շնչելովը՝ Թոքին (Ճիւրին)
 կարողութիւն կը միացընէ մատակներու
 դործքի հետ: Թին հոտառութիւն
 սաստիկ զօրաւոր է ու ընտրող, ամմէն
 խունկերուն ծուխը, հոտաւոր ծաղիկ-
 նէրը խիստ կը սիրէ. ծաղիկնէրը ընտրե-
 լով մէկէկ մէկէկ կը փրցընէ, փունջ մը
 (տէսթէ) կը շինէ. երբոր հոտովը կը կշ-
 տանայ, բերանը կը ցամառի: Չեռքնալ
 ասանկ դործքի վր ըլլալով, մեր ձեռ-
 քէն աւելի կառարելութի ունի. չորս
 դին կընայ ձկէլ, կընայ դարձընել. ա-
 սով իր շօշափողականնալ ամմէնէն զօ-
 րաւոր կը ըլլայ. ինչ բան ըլլայ՝ ամմէնը
 մէկէն նաև կտոր կտորալ կընայ շօշա-
 փել:

Աս խօրթումին ճիւղութիւն կուտայ իրէն
 իմանալ դրսի ձևերը. ծծելու զօրութիւն
 կուտայ իմանալ ծանրութիւն. հոտառու-
 թիւն կուտայ իմանալ անոնց որակութիւն,
 երկայնութիւն կը միացընէ անոնց հեռաւո-
 րութիւն: Ասանկով փիղը մէկ անդամով
 մէկ դործողութիւն կը հաստատայ, կը շօ-
 շա

շափէ , կըծըծէ • անկէց մէկէն կիմա-
 նայ մէկէն կըդատէ շատ բանի վրայ ,
 որ ուրիշ կենդանիները ետեւէ ետեւ
 պիտոր իմանան , բայց ասիկայ մէկէն
 կիմանայ բանը , աղէկ կըմբռնէ , ուշ
 մտքէն կելլայ : Ա՛յ զի փափկուի շոշափ-
 ման , նրբութի հոտառուէ , դիւրութի
 շարժման , զօրութի ծծելոյ՝ աս ամմէն
 բանը միացերեն փղին մէկհատիկ խօր-
 թումին ծարր : Ա՛յ գործիքիս համար է՝
 որ փղին յիշողութիւր ու իմանալը ուրիշ
 կենդանիներէն շատ վեր է , չէ թէ իր
 ըղեղին համար , որ ուրիշ շատ կենդա-
 նիներու քով պզտիկ է իր մարմնուն նայ-
 ելով • անոր համար շատ հեղինակներ
 ըղեղը չեն դնէր աթոռ զգայուէց , հա-
 պա գլխին ջիւէրը ու մանր թելէրը :
 Բայց աս կենդանիիս վրձն աս բանս կայ
 վերոգրեալ գործիքին դէմ , որ որչափ
 իր խօրթումը ձկող էնէ , անչափալ իր
 մարմնը թանձր է , ու իբր անձկելի •
 չիկրնար զինքը դարձընել , ետեւը դառ-
 նալ՝ եթէ ոչ կէս կլոր մը ընելով • անոր
 համար որսորդները որ ետեւէն կամ քօ-
 վընտի վրան կըվազեն , կունենան ատեն
 փախչելու , կի՛նորէնոր զարնելու , ինչ-
 վան որ փիղը ինքիւրզինքը դարձընէ :
 Ա՛յվերնալ թանձր է , շիտակ , ու քիչ

Ճկող, չիկրնար ծալլել՝ բայց եթէ կամաց կամաց ու դժուճարաւ . խիստ կպած ալ են իր ազդերնէրուն (խալջանէրուն) հետ : Իր ծնկվընէրը մարդու նման իր ճիվէրուն մէջ տեղն է, և ոչ փորուն մտտիկ ինչպէս ուրիշ կենդանիները . և ոչ երկու ծալլած ինչպէս ձիուն ու կովուն ետեւի ճիվէրը, ու թէ՛նդա կարծր են ու չիճկող ինչպէս որ ըսինք, բայց ասանկալ ըլլալով քանի որ փիղը պզտիկ է ու առողջ, կրծալլէ պառկելու հիմ հեծցրնելու ու բեռցրնելու համար . երբոր ծերանայ կամ հիւճանդ ըլլայ, աս շարժմունքս իրեն անանկ դժար կուզայ որ, կուղէ ոտքի վր կենալով քնանալ . ու թէ բունի (լուարի) պառկեցրնեն, ետքը սօճուռ դաանելով պէտք է վեր վերցրնելու :

Ստվընէրը կարճ են ու պզտիկ, մանաւանդ էօքձէէն ինչվան մատր խիստ կարճ է, որ չիմացվիր, վն զի ճիվէրուն մորթը կուզայ կրկախովի մատվընէրը կրգոցէ, անանկ որ մինակ ճիվէր կերեայ վերէն՝ ի վար շիտակ սեան (տիրէկի) պէս, կամ ծառի մը պէս : Մատվընէրնալ անանկ կարճ են, որ հապիւճ թնթղուց մսէն դուրս ելած կերեան . ճիվէրուն մորթնալ գոցերէ իր մատվընէրը, միան ըղուն .

ըղունկի մը պէս դուրս ընկած կերևան :
 Հինգ մատ ունի , հինգ ըղունկ , քայց
 ոմանք չորս , ոմանք իրեք ըղունկ ունե-
 ցող տեսնելուցան , որ պատահական է :
 Ոտքին տակը կարծր կաշի է եղջիւրի
 (պոլյուուզի) պէս :

Ընչևէ ճիւղերը ետեւիններէն աւելի
 բարձր կերևան . ճիւղերուն հաստութիւնը
 15 . 18 . բուլթ տրամագիծ ունի . 5 , 6
 ոտնաչափ բարձրութիւն . ասանկով երկու
 անգամի չափ աւելի բարձր են մարդուն
 ճիւղերէն . անոր համար մարդը երկու
 քայլ առնէնէ , փիղը մէկ քայլ մը կառ-
 նէ . իր հասարակ քալելը ձիունէն չուստ
 է . հասարակ քալելովը դրեթէ անչափ
 ճամբայ կրնէ , որչափ որ ձին միջակ վա-
 ղելովը կրնէ , իսկ երբոր արտորցրնէ
 վազէ , ձիուն չորս ոտքով վազելուն կը-
 հաւասարի . իր սովորական քալելովը օրը
 առանց յոքնելու 50 . 60 . միլ ճամբայ կը-
 նէ . երբոր արտորայ վազէ , օրը 100 .
 120 , միլ կրնէ . անանկով մէկ օրվան
 մէջ վեց օրվան ճամբայ կրնէ : Ըստ հե-
 ուրվանց կըլավի իրեն քալուածքը . և կրո-
 նայ մարդ անոր ետեւէն երթալ գտնալ ,
 վասն զի ոտքին կոխած տեղերը անանկ
 մեծ մեծ նշաններ կըթողուն , որ 15 . 18 .
 բուլթ տրամագիծ ունին : Ըստ դժա-
 րու

րու թի կը քաշէ դարէն (տիք եօխուշէն)
 վար իջնալնինի . ետեի ոտվնէրը պի-
 տոր ծալէ որ , մարմնուն առջի դին վար
 իջնալով հաւասարակշռուելը պահէ , ու
 իր մարմնուն ծանրութիւն ինքիւր զինքը
 վար ձգել չիտայ : Նայց աղէկ կըլողայ .
 ունէնալով տարածէ՛լ կուրծք , մեծ փոր ,
 մեծ թոք (ճիւղ) , մեծ աղիք եւ , սրոնց
 մեծ մասը օդով (հաւայով) լեցված ըլ-
 լալով , ու ան բանէրով որ ջրէն աւելի
 թեթեւ են , իր մարմինը ուրիշ կենդա-
 նիններէն քիչ կըմտնայ ջրին մէջ , ու քի-
 ալ արգել կուտայ ջրին դէմ . անոր հա-
 մար քիչ մը ուժ տալով ուրիշներէն շուտ
 կրնայ լողար , թէպէտ և ոտվնէրուն
 ու ճիւղէրուն ձեւներ հակը կըցըցընէ :
 Պօքը աս կենդանիիս խիստ բարակ է ,
 2 կամ 3 ոտնաչափ երկան . ծարը փիւս
 կիւլի պէս հաստ մաշկը ունի անանկ
 կարծր որ երկթէ թել կըլմանի , ու
 մարդ ձեռքով քաշելով չիկրնար փրցը-
 նել . աս փիւսկիւլը ափրիկէի սեւերուն
 առջին շատ համարի է անչափ՝ որչափ բո-
 լոր ամբողջ մէկ փիղը , ինչվան մէկ սօ-
 չին համար երկու իրեք դերի կուտան .
 մէյմը որ զարդի տեղ կըբանեցընեն ի-
 րենց կնկափքը , մէյմալ որ աւելորդա-
 պաշտուք մը զօրութի մը կուտան անոր

ու կըստատուէն , անոր համար սեւերը
 հասարակօրէն նեղ ճամփանէրը , ուր
 որ փղին դժար է դառնալ , էտեհն կը
 վազեն , մէկ զարնելով սօջը կը կտրեն .
 աւելորդասպաշտուի մրտվրնին խօթե-
 րէ որ՝ փիղը կենդանիիքէն մէկ զարնել-
 լով կտրելինէ ան ուժը կուսենայ , չէնէ
 չըլլար :

Բնգվրները երկան մազ ունի . կենդա-
 նեաց մէջ մարդը , կապիկը , ու փիղն է՝
 որ իր արտեանունքը ասանկ մազերով
 զարդարված ըլլայ , ու ընդմիջ ձեացու-
 ցած ըլլայ : Իսկ իր մարմնուն մէկ
 քանի տեղ միան երկան մազ ունի :

Իւերանը , լեզուն , շրթունքը չեն ծա-
 ոայէր իրեն ծծելու , քաշելու իր խմե-
 լիքը , ինչպէս որ կրծառայէն ուրիշ կեն-
 դանինէրու . ասկէց կերեայ որ ձագեր-
 նալ մօրը կաթը խօրթումովն կը քա-
 շեն , ետքը բերննին կը տանին . մանա-
 ւանդ որ ուրիշ կենդանիներնալ հոտը
 տալով կիմանան ուր տեղ ըլլալը մօրը
 կաթը . փղին հոտառուի իսէ ծծելուալ
 ուժ ունի , թէնդտ արիստոտէլ ու կլիա-
 նոս բերնով կը ծծեն կըսեն :

Ղրանները անչափ համարի եղանառու
 տուրի մէջ , որ աւելի կրծառայէն մար-
 դու կրնայ ըսվիր , քան թէ իրեն . մէ-

Չերնին Երկանը կը դանը վին ինչ վան մար
 դու չափ, ինչ վան 9. 10 ոտնաչափ. հաս
 տու իր կան որ՝ ինչ վան բարակ մարդուն
 մէջքին չափ կը լլան. ծանրութիւն՝ 30,
 օխայէն սկսե՛լ ինչ վան 40. 60. 80. տեղ
 տեղ ինչ վան 100. օխայ կը կշռեն, մա
 նաւանդ կու ինէա Յը փղոսկրէից Երկ
 բին մէջ: Արբոր ծերանայ փիղը առչափ
 ծանրութիւն իր աղբանէրուն իրեն նեղու
 թի կու տան, մանաւանդ որ շիտակ դէպ
 ՚ի վեր կեցած չեն՝ այլ քովընափ, խիստ
 կը յոգնեցընեն զլախը որ վար ծուլ
 կու տան, անանկ որ քնանալու ըլլայնէ,
 Երբեմն ախոռին պատը կը ծակէ, աղբա
 նէրուն ծարը հոն կը խօթէ որ քիչ մը
 թէթեւայ: Սոսկովստան սիպէրիացիք
 գետնի տակէն կը հանեն մեծ մեծ աղ
 բանէր, մանաւանդ մեծին պետրոսի հրա
 մայե լէն ետեւ 1722ին խիստ շատ կը գտ
 նան. աս աղբաներէն ամմէնը փղի աղ
 բանէր չեն, թէպէտ փղոսկրի բնութի
 ունին, հապա Սամմոնդ ըսված մէկնոր
 կենդանիի մընեն, որ գետնի տակ կը լ
 լայ կը սեն. բայց խիստ շատալ կան որ
 նման փղի աղբանէր են: Այն ինչպէս
 կը գըտընվի հոն փղի աղբայ, ուր որ բը
 նաւ փիղ չիկայ, Երկու կարծիք կայ բնա
 բաններու. մէկը կըսէ՝ որ հին ատենը
 հոն

Հոնալ փիղ կը գտնուիլէր , ետքը հատան .
 անոնց աղբանէրը ոսկորները հիմա գետ-
 նի տակէն կելլան . մէկալը կը կարծէ
 որ՝ հինտիստան եղած փիղերուն դիակե-
 ները (լէշերը) ատեն ատեն գետերուն
 ջուրերը որ՝ ՚ի գէպ՝ ՚ի սիպերիա կը վազե-
 ին մանաւանդ հին ատենը , տարին հոն
 ձգեցին , անոնք են որ գետնի տակէն
 կելլան :

3. Օ՛նուանք և Ս՛նուանք :

Փիղ մը ինչպէս 120 տարւան չըլլայ ,
 չի մօտիկնար մատակ (աիշի) փղին , չի
 ծնանիր . իրենց մօտիկնալու ատեննալ
 մէկէ մը մանաւանդ մէկմէկէ չեն ուզեր
 տեսնուիլ . իրենց հօտը (սիւրիւն) կը
 թողուն , գետերէն կը հեռնան , իտ-
 րունկ անապատները թանձր անտառ-
 ները կերթան կը մտնան մատակին ձա-
 նովը : Մտը համար մարդու ձեռք որ
 չափ փիղ կայ , ամմէննալ վայրենի են ,
 լեռը ծնած են . փիղ մը չիկայ որ՝ մար-
 դու մէջ մարդու առջին ծնած ըլլայ .
 հինտին թիւորները որչափ որ ուզեցին
 շատցնելու ուրիշ կենդանիներու պէս՝
 չեղավ : Մտ կը ցըցընէ որ՝ փղին քով մէկ
 զգայութի մընալ կայ ուրիշ հասարակ
 կեն .

կենդանիներէն վեր . անոր համար հի-
նէրը օրինակ ժուժկալուձէ կրբերէն
աս կենդանիս . մատակի համարալ չէն
կռուճիւ իրենց մէջը ուրիշ կենդանիս,
րու պէս :

Իր ձաղը երկու տարի յարգանդի կրմը
նայ . ան երկու տարվան մէջ արուն ա-
մենեկն չիդպչիր մատակին . երկու տա-
րիէն ետև կրբերէ մէկ ձաղ մը . մէկէն
աւելի ոչ երբեք կրբերէ : Աւ թէպէտ
ասչափ ուշ ու քիչ կրծնանի , բայց իր
կեանքը երկան ըլլալով , շատ կըդանը-
վի աս կենդանիէս . վն զի դնէնք որ 200
տարի կապրի փիղը , ու 120 տարվան ըլ-
լայնէ կրծնանի ամմէն մէկ իրեք տարի ,
30 . 40 փիղ կրբերէն ամմէն մէկը . իր
թշնամինսնալ քիչ ըլլալով , շատ չէն
կորսրվիր ասոր ձաղերէն : Անոր համար
տաք երկիրները ամմէն տեղ կրգտնը-
վին աս կենդանիէս ինչպէս որ դրեցինք
1 . Թիւճ , մինակ Շիամու թիւորը իր
տրուձէ մեջ 20 հազար փղի չափ ունի
մարդու ձեռք , թող տուր վայրի փիղէ-
րը որ անտառները ու լեռներն են .
Հասարակ կերակուր փղին է խոտ , տե-
րև (եափրախ) , արմատ (քէօք) , ու
մատղաշ ծառեր . իսկ սրտուղ , բրինձ ,
ցորեն , ու ամմէն ընդեղէն (զահրէ)
շատ

շատ աւելի ախորժական է իրեն • բայց միս կամ ձուկ որչափ անօթի ըլլայ չուտեր • հասլա բան չիգտած ատենը գետինը կըփորէ , ինչ արմատ ըլլայ դուրս կըհանէ կուտէ • նաև ծառերուն ճիւղերը որչափ հաստ ըլլայ կըծամէ կուտէ : Քօքքօ ըսած ծառը , Պանանիէ , Լւրմաւենի (խուրմայի ծառ) , Սահու , ասոնք որովհետև կահուղ ծառեր են , կուտէ չէթէ մինակ տերևը ու պտուղը , հասլա նաև ճիւղերը , բունը , ու արմատը : Երբոր խորթումովը չիկրնայ փրցընել ճիւղերը , աղբաներովը արմատէն (քօքէն) կըհանէ ծառը , անանկ կըփրցընէ : Պինտ սիրական ծառերէն մէկ նալ թուրունճն է • ասորալ ծաղիկը , պտուղը , տերևները , նաև մատղաշ փայտնալ կուտէ :

Տեսնելու բան է երբոր իր խորթումով ծառին ճիւղը կըկտորէ , ու վրայի տերևները մէկիկ մէկիկ կըփրցընէ կուտէ • մէյմընալ երբոր իր առջին ժողված խոտ ձգես , որչափ անօթի ըլլայ՝ մէկէն չուտեր , աղէկները գէշերէն մէկիկ մէկիկ կըզատէ , մէկիկ մէկիկ կըթօթվէ՝ որ որդ (պէօճէկ) կի՛ աւալ (խում) վրանին կպած ըլլայ : Ասպոց մը ցորենի տաս , ցորենը կուտէ • յարդը (սամանը) կապ

կապ կըշինէ . սինէքլիկի տեղ կըբանէ .
ցրնէ :

Որովհետեւ խմբով (սիւրբիով) կըքալեն ,
խմբով կարծրվին , երբոր կերակուր չեն
գտնէր՝ կըցրվին . ան ատենը մէկը ա-
նոնցմէ կերակուր կի՞ արտ մը գտնայ ,
կըթողու չուտէր . իր ընկերներնալ կը-
կանչէ որ մէկ տեղ ուտեն . ասանկով
շատ կալորըշարկեն փարուցան եղած գե-
տինները : Ս՛էյմը որ՝ շատ ուտելիքի կա-
րօտ ըլլալով՝ շատ կըփոխափուտեն տեղեր-
նին մէկ արտէն մէկալ արտ . մէյմընալ
որ իրենց մարմինը ծանր ըլլալով շատ
աւելի փաս կուտան իրենց կոխկըուտե-
լովը . կըլլայ որ ամբողջ գեղի մը ար-
տէր որչափ որ բոլորախքը գտնըվիննէ ,
մէկ ժամու մէջ կալըեն : Ս՛նոր համար
խեղճ գեղացիները միշտ արթուն կը-
կենան , կընային որ իրենց հողը չիմա-
ցրնեն աղաղկելով , մեծ մեծ կրակներ
ընելով իրենց բանեցուցած հողին բո-
լորախքը : Ս՛այց կըլլայ որ աս ամմէն ի-
րենց զգուշութիւնները պարապ կըլլան .
շատ հեղ փիղերը չիվախնալով , ներս
կըմտնան , աս դիս ան դին կըցրվին . ի-
րենց ընտանի կենդանիները կըփախցը-
նեն , անոնք փախցընելով , տերերնալ
կըփախցընեն , ու երբեմն կըփլցընեն
նաև .

նաև իրենց պղտիկ տնէրը դետնէն ինչ-
վան վեր :

Որովհետև աս կենդանիիս մարմիննալ
ստամոքսնալ (միտէն) մեծ է , 3 ոտք ու
կէս կի՛ 4 ոտք երկան , ոտք ու կէս լան ,
ձիու միտէին նմանելով քան որ կովու .
ասչափ մեծ ամանը լեցընելու՝ միշտ կա-
րօտ կըլլայ ուտելու , անոր համար միշտ
զբաղել է խոտ հանել , տերև ժողվել ,
մատղաշ ծառերուն ձիւղէրը կըտըրտել .
օրը մէկ 50 . 60 . օխայի չափ խոտ կա-
րօտ է ուտելու : Ի նտանի փիղը որով-
հետև շատ փափուկ է ուտելու , պէտք
է օրը 30 . օխայի չափ պրինժ տալ կամ
հում , կի՛ 2րով եփած ապուրի պէս , որ
իր ուժը վրան պահէ . լաւ կըլլայ պրին-
ժը աղէկ մը եփել , ու արդար եղով շե-
քէրով խառնելով մեծ մեծ դնտակ ընել .
25 օխայի չափալ հայ պէտք է տալ . աս
կէց ի դատ միշտ ծառի տերև կի՛ խոտ
տալու է իրեն՝ որ հովահրի ներսի դին ,
որովհետև միշտ տաքնալու հետ է :

Իր խմելիքը ուրիշ կենդանիներու պէս
ջուրն է . երբոր պիտոր խմէ , խօրթու-
մովը կըքաշէ ջուրը , խօրթումին ծարը
կըխօթի , բերնին մէջ շատ ներս ինչվան
լեզուին արմատը , հան հելելով դուլում
պայի պէս ջուրը ներս կըխօրկէ , անանկ
ձան

Ճան հանելով՝ որ դիտես թէ խրատայ կը պարպեն , իր խանութուն ու ուտելուն շէն ծառայէր իրեն ոչ լեզուն , ոչ բերանը , ոչ շրթունքը : Այիտ կըսիրէ , դինի , ըրախի , ու ուրիշ ոգելիք խանութքնէր թէ որ ամանը ցըցընես ու խոստանաս տալու , պինտ ծանր աշխատանքիալ դնես , կընէ : Տեսնելու բան է՝ երբոր շիշէ մը ըրախին գետինը դնես , խորթումովը կըբռնէ կըվերցընէ շիշէն , բերանը կըտանի , բերնին մէջը ամմէննալ կըպարպէ . ետքը շիշէն առանց կտարելու գետինը տեղը կըդնէ : Աերևայ որ թիւթիւննալ կըսիրէ , բայց ըղէղը կըդարձընէ կըգինովցընէ :

4. Բնասարուի և Ճարտարուի :

Ես կենդանիիս վրաս է զարմանալին՝ որ որչափ դրսէն իր յաղթանդամ մարմնովը անձուռնի հաստ բան մընէ , անչափ ալ՝ անոր դէմ ներսէն իր բնութիւնը , իր զգայութիւնը , իր մտածմունքը բարակ են , որ մարդը կըզարմացնէ : Աինտ առաջ ունի մէկ ծանրութի մը , մէկ մեծահոգիութի մը , մէկ խոհեմութի մը , շրջահայեաց տեղին կեօրէ պարագային կէօրէ շարժելալ . մէկ հեզութի մը , մէկ բաղբ.

քաղցրութի մը , մէկ հնազանդութիւն
 մը իր տիրոջը , մէկ ճամփով շարժիլ մը ,
 մէկ ճարտարութի մը , մէկ շուտ խօսք
 հասկընալ մը : Անանկ որ մարդէ ետե
 կենդանեաց մէջ խելացի ու խօսք հաս
 կրցող աս կենդանիս է կապիկէն ու շնէն
 վեր : Ասկէց ՚ի զատ ունի բարեխառ
 նութի որ վերը գրեցինք :

Հնազանդութի փղին զարմանալի է իր
 տիրոջը հետ . երբոր հետը անուշութի
 երթըցվի , երբոր իր ուզածը տրվի , ա
 նանկ ընտանի հնազանդ կըլլայ տիրոջը՝
 ինչպէս որ մարդ մը հաւատարիմ ու ա
 նուշ բարեկամ ըլլար իրեն . գիտես թէ
 ան ատենը ուրիշ բան չիպակսիր իւր
 բայց եթէ մէկ խօսիլ մը . երբոր տըր
 հեծնալու ըլլայ , իր ոտքը անանկ կերպ
 մը կըկեցընէ երկնցընելով , որ աստի
 ճանի պէս կըլլայ : Արեն առաջնորդը որ
 Քօռնաք կըսվի , հասարակօրէն վզին
 վր կըհեծնայ . ձեռքը սանձ կի՛ մտրակ
 (իւլար , մօտուլ) չիկայ , հապա անոնց
 տեղը մէկ երկան երկաթ մը դաւապա
 նի պէս , ծարը ծուռ ու սուր ճանկ ու
 նի . անով կըզարնէ գլխուն՝ անկաճին
 դիացէն , կի՛ ուր որ գիտէ որ փափուկ
 տեղն է գլխուն . ան զարնելովը կիմացը
 նէ իրեն դառնալը , շուտ քալելը և՛ . աս
 էր .

Երկաթը որ ուրիշ կենդանիի մը զար-
 ներնէ կը սուրաննէր, հազիւ կանցնի փղին
 մորթը (տէրին) . երբեմն կատաղած ըլ-
 լայնէ, ասալ հերիք չըլլար զսպելու :
 Երբոր շատ սորված է իր քունաքին ,
 շատ հեղ միան խօսքը հերիք կըլլայ ի-
 րեն . վն զի քիչ մը ատենի մէջ կը սորվի
 ձան հանելու երուն նշանակու թիւնէրը ,
 որ ձանը հրամայօղ է , որ ձանը բարկա-
 նալու է , կիմանայ . անոր կեօրէ զինքը
 կը շարժէ : Փղին հնազանդիլը ու հնա-
 զանդեցրնէլը տեսնալու է , երբոր նոր
 բունած վայրի փիղմը կը դնեն Երկու ըն-
 տանի փղին մէջ . կերակուր կուտան վայ-
 րի փղին , թէ որ իր կատաղութենէն
 չուտէնէ , քովի ընտանի փղերուն կը
 հրամեն որ զարնեն . անոնքայ շուտ մը
 տիրոջը հրամանը կատարելով , նոր բու-
 նած փղին ձակտին , դլխուն , իրենց խօր
 թուամով կը զարնեն . երբոր վայրի փի-
 ղը մէկին դէմ դառնայ բարկանայ , մէ-
 կալ փիղը կը զարնէ , երբոր ասոր դէմ
 դառնայ բարկանալով , մէկալը կը զար-
 նէ . անանկով չի գիտնալով որ դին դառ-
 նայ , կը հնազանդի :

Ըստ հնազանդութիւն փղին կուգայ իրեն
 բնական հեղութի մը ունենալէն , աս
 սոր վն հինէրէն մէկ հեղինակ մը սղրա-
 վոն

վին ըսված ատանկ կըզրէ : ॥ Փիղերուն
 բնութիւն անանկ հեզ (մահճուպ) է որ ,
 բանական կենդանիի խիստ կըմօտիկ-
 նան ॥ : Կէկ ճանապարհորդ մընալ կը-
 սէ որ , ॥ Տեսայ պազի փղեր , որ աւելի
 խոհեմ կերեւային ինծի , քան թէ պա-
 զի տեղերուն մարդիկը ॥ : Երբոր փիղը
 լեռնէրը իր ազատութե մէջն է , մէկէ
 մը չիգպչիր . մանաւանդ որ մսակեր ա-
 ըրենախոանձ չըլլալով , կատաղի չէ , մէկ
 կենդանիի մընալ փնաս չիտար , թէ որ
 իրեն չիզըպչին : Եր ուժը ցաւ ունեցած
 ատեննալ ամենեին չիգործածէր ուրի-
 չը փնասելու , հապա միան զինքը պաշտ
 պանելու համար . անգամ մը հնատտան
 ծեծի մէջ փիղ մը խոցվեցաւ . զարհու-
 րելի ճրնջվրտալով պօռչըտալով զօրաց
 մէջ վազել սկսաւ իր ցաւէն , զինունորին
 մէկը չիկրնալով փախչիլ՝ փղին առջևը
 ընկաւ , փիղը վրան չիկոխեմ տէի խօր-
 թուամովը կամայուկ մը վեր վերցուց ,
 մէկ դի դրաւ մարդը , անանկ իր վազե-
 լը առաջ տարաւ : Երբոր մարդու ձեռք
 ալ նոր ըյնայ , առջի բերանն է միայն
 որ կըկատղի , մէյմը բռնրվելէն ետե
 ամմէն կենդանիներէն հեզ ու հնազանդ
 կըլլայ մարդուս . մանաւանդ իր հողա-
 ցողին (սէխին) հետ սաստիկ սէր կը-
 Բ կա .

կապէ : Այլ բեմն միայն յանկարծ կատա-
 ղու թէ մէջ կընայ . ան ատենը շակը-
 վելու յոյս կայնէ , հասար էրկը թէ շղ-
 թայով (զինձ ի լով) պէտք է կապել , եր-
 բոր յոյս չի կայնէ , պէտք է մոր թէ : Այր
 կատաղու թէ մէջ կըլլայ որ՝ յանկարծ
 կըսպաննէ , պէտք է հոգացողը (սէխը) ,
 սրուն հետ առաջ աղէկ սորված էր ,
 բայց ետքը երբոր կիջնայ բարկու թիւր ,
 անչափ կըրցաւ ինքիւրեն , որ կընի կը-
 մեռնի , ինչնոր որ կըպատմէ արրիանոս :
 Արկատղի կըբարկանայ մէյմը թէ որ ա-
 պերախտու թի (նամքեօու թի) ընեն
 իրեն , ու թէ որ խաբեն : Անգամմը տը-
 քան ըսված քաղաքը հինախտան փիղ
 մը իր հոգացողը մեռուց , վասն զի բան
 խոստացերէր տալու , ետքը չիտրվալ .
 ասոր կնիկը ցաւէն կատղելով մէկ յան
 դիմանելով մը մէկ կանչվուտելով մը իր
 երկու պզտի զաւակնալ առաւ փղին ոտ-
 քին տակը ձգեց ըսելով , որովհետեւ ա-
 սանկ ապերախտու թի ըրիր , ասանքալ
 մեռցու , իսալ մերցու . փիղը որ դեռ իր
 բարկու թէ մէջ էր , աս լսելով մէկէն ին-
 քիւրեն եկաւ հանգարտեցաւ . ու իբր թէ
 զղջալով իր ըրածին վր , ապերախտու
 տեղը հատուցում ընելու համար , խոր
 թումը երկնցուց , մեծ վաւակը առաւ
 իր

իր վրին վր հեծցուց . իբր թէ հօրը տեղ
զաւակը ուզելով իրեն հողացող դնել .
ու մէկը չի թողուց որ իրեն հողացող
ըլլար ու առաջնորդ :

Մնգամ մընալ փարեզ քաղաքը մէկը
կըրցըրնէր փղին բերանը բան պիտոր
նետէ տէի , բայց բան մը չինետեց չխոր
վալ . բարկանալէն խօրթու մով զարկաւ
մարդը գետինը ձգեց , ոտքով կոխել
սկսաւ վըրան , ու մէկ ոտքը կոտրեց . աղ
բանեքովալ կուզէր փորը ծակել , բայց
ետքը թող տրվալ : Մասնկ խաբելու
պատճառի համար ուրիշ հեղմալ մարդ
մը սպաննեց պատին զարնելով : Պատ
կերհան մը կուզէր քաշել աս փիղս եր
բոր բերանը բացած խօրթումը վերցու
ցած ըլլայ . անոր համար իր ծառան սը
տուղ կը ձգէր բերանը , որ բերանը բաց
մնայ . շատ հեղալ կըրցըրնէր որ պիտոր
տայ , բայց չէր խտար , կըխաբէր . բար
կացաւ փիղը , ու իբր թէ իմանալով ով
է պատճառը , ծառային տեղը սպտկեր
հանին վր հեռըվանց խօրթու մով ջուր
ցըրնքնեց , ու քաշած թուղթը թըր
ջեց :

Մէյմընալ կըբարկանայ փիղը թէ որ
իրեն մնաս մը տան , իր հողացող կառա
վարնալ ըլլայ թէ որ անմեղ տեղը զար
նէ ,

նէ , կրքարկանայ , ու իր բարկութիւնը
կըլմընցընէ վրէժխնդրելով . ո՛վ որ իրեն
դպչի մաս մը տայ , չիմունար անիկայ .
ատեն կըմնտըռէ իր վրէժը հանելու :
Ընտառի մէջ առջևդ ելլայ իրենց խում
բը (սիւրիւն) , թէ որ չիդըպչիս՝ բան
մը չընէր , բայց թէ որ մէկի մը բան նե-
տես , խոցես , կամ նախատինք տաս ,
վրադ կըվազէ , իր խօրթուսին մէջ կառ-
նէ , փաթթելով կըսըխմէ կըսպաննէ :
Ընչափ արթուն են կըսեն հին հեղի-
նակները իրենց վրէժխնդրուինին ընե-
լու , որ ուսկից կանցնին որսորդները ,
ան ճամփուն վրայի եղած խոտերը ար-
մատէն դուրս կըհանեն , որ ուրիշ փի-
ղերը ան նշանով ճանչնան թշնամուոյն
ճամփան :

Բայց որչափ վրէժխնդիր է , անչափաւ
եղբայրտագէտ է , իրեն բարիք ընօղը կը-
ճանչնայ . բունդիշերի ըսված Փրանսպնե-
րու քաղաք մը կայ հինտիստան . հոն
մէկ զինու՛ճոր մը շատ հեղ շէքերի ըրա-
խի կուտար փղի մը . աս զինու՛ճորս օր մը
զինու՛յցաւ , ուրիշ զինու՛ճորները ետեւէ
ընկան ասիկայ բռնելու . ասալ ճար չու-
նենալէն փախաւ իր փղին տակը փովե-
ցաւ պառկեցաւ . հասան պահապան զին-
ու՛ճորները կուզէին բռնել , բայց փիղը
ար

արձակ ըլլալով՝ իր խօրթու մովը անանկ
 դէմ կեցաւ անոնց՝ որ չիկրցան տակէն
 առնել : Սաղման օրը վնասնորը քնէն
 արթնցաւ , տեսաւ զինքը փղին ոտվը-
 ներուն մէջը վախցաւ . փիղն որ իմացաւ
 անոր վախնալը , շոյել սկսաւ անի խօր-
 թու մով . ու շարժ մունքնէրով հասկը-
 ցուց որ ալ վախ չունի , կրնար ելլալ եր-
 թալ : Օտեծի մէջ առջի բերանը խիստ
 կատաղի է , ինչպէս նաև երբոր որսորդ-
 ներուն մէջ ըյնայ , բայց մէյմը որ յաղ-
 թը վինէ , ան սիրտը կը կորսնցընէ :

Բնկերութի կրսիրէ . շատվօր մէկ տեղ
 կը բալեն . մէկ տեղ կերթան աս դիս ան
 դին անաստանէրը անտառնէրը արծը-
 վելու . մէջերնին աւելի ծերը առջևնին
 կըյնայ առաջնորդ կըլլայ . երբոր ջուր
 մը անցնելու ըլլան , պինտ առաջ սլըզ-
 տիկնէրը կըխրկեն , չըլլայ որ մեծեր-
 նին առաջ անցնելով աւելի խորունկը-
 նեն գետը փորերնին գետինը քավելով ,
 պինտ ետեկն կուգայ ան՝ որ երկրորդ է
 հասակաւ , որ կը բալցընէ բոլոր խումբը
 (սիւրիւն) . տկարնէրը ու աւելի սլըզ-
 տիկնէրը մէջերնին կառնեն մեծերը .
 ինչպէս որ մարդիկալ վախնալու տե-
 դերնալ իրենց քեզմանը ասանկ կը կար-
 գաւորեն . մարկերնալ իրենց ձագերը ի-

րենց խօրթումով կրգրկէն կրքալցը-
նէն : Ասանկ զգուշութե կերթան ջուր
անցնելու ըլլան , կամ ցանած բանեցու-
ցած երկիրնէրը երթան . բայց անտառ-
նէրը անապատնէրը ուր որ վախ չիկայ՝
աս զգուշութիւննէրը չէն ընէր , մի-
այն հոնալ անչափ չէն բաժնրվիր չէն
հեռընար մէկ մէկէ՝ որ չիկրնան իրարու
ձան տալ , իրարու օգնութի հասնիլ .
ումանք միայն բաժնրված կրլլան , անոնց
մէ էն որ մարդու ձեռք կրլլանան կրբը-
նրվին .

Սարդու մէջ եղօղնէրնալ կուզէն որ
սիրվին ու գովվին . սվ որ սւր տեղ որ ա-
ղէկ նայած հոգացած ըլլան զիրենք , եր-
բոր տեսնալու ըլլան անոնք , կի՛ առջե-
նէրէն անցնին , ինչվան դլխընինալ կը-
ծրուէն , անանկ տիրոջ կրթողուն որ ար-
ղաքնինալ հրամեն իրենց : Սվ որ սի-
րեն՝ խօրթումովնին կըշոյէն . մաննէնդ
տղոց վր աւելի սէր կըցրցընէն . գիտես
որ կըճանչնան անմեղութիւնին : Օար-
դարվիլ խիստ կըսիրէ փիղը , ոսկեզօծ
բանէր իր վր տեսնայ՝ կըհաւնի : Ար-
բոր մեծի մը իշխանի մը պիտոր ծառայէ ,
կըճանչնայ , մէկ ծանրութիմը գուռողութի
մը իր վր կըբերէ . երբոր վարի ծառայ-
ութի մը ընելու ըլլայ՝ կըտրտմի , իր ու-
ղա .

զածին դէմ ըլլալը կը ցըրենք :

Խիստ կընեղին տաքէնալ ցրտէնալ, ա-
նոր համար շուք տեղէրը կը պըտըտին
անտառնէրը, ու խորունկ ձորէրը (տե-
րէնէրը) արեւուն շողէն քաշվելու հմբ .
խիստ կը սիրեն ջուր մը անալը, ան իրենց
ահագին մարմինը արգել մը չիտար լո-
ղալու, հապա մանաւանդ կօզնէ . ուրիշ
կենդանիներէն քիչ կընկզմին (սլաթ միշ
կըլլան) ջրին մէջ . լողալու ատենը ի-
րենց խօրթու մը շիտակ վեր կը բռնեն,
անանկ շունչ կառնեն . ասով իրենց մէկ
վախ մը չիմնար :

Ընչափալ կը սիրեն ջուրը՝ որ շատ ան-
գամ խօրթու մին ջրով կը լէցընեն . ան
ջուրը վեր վար խօրթու մին մէջ կը քալ-
ցընեն զովացընելու համար, աս դիս ան
դին կը ցըրը քնեն (փիւսկիւր միշ կընեն)
զո՛ւարձանալու հմբ, կամ իրենց մարմ-
նոյն վր կը ցըրը քնեն զովանալու հմբ,
կի՛ բերըննին կը տանին խմելու համար,
խմելէն աւաջալ ջուրը կը պղտորեն :
Սոսայ տեղէր կակուղ տեղէր կը սիրեն
կենալու, անանկ որ ասիկայ ցեխի (չա-
մուռի) կենդանի կընայ ըսվիր կըսէ է-
լիանոս հին հեղինակ մը :

Մէկ բանէ մը չի վախնար որ՝ ձայնէ ու
կըակէ, երբ որ բարկուէ մէջ է՝ արո՛ւնս .

տաշէն խաղի կրակներ կրճրդեն , անով
 կրէեցրնեն : Արբոր փիղ մը մարդու վր
 վազէ , կրակէ Ֆիշէնկներ՝ քէսթանէ Ֆի-
 շէնկներ աչվընին կրնետեն , անով ետ
 կրդարձրնեն : Մողսլին երկերը երկու
 փիղ մէկմէկու հետ կրկրովեցրնեն , ա
 սոնք իրարու հետ անանկ կրդարնըլին
 որ՝ չըլար բաժնել մէկմէկէ , բայց եթէ
 աս Ֆիշէնկներէն երկու կուճօղի մէջ
 ձգելով :

Պանք հիմա փղին ճարտարութե վրայ ,
 որուն հմը շատ զարմանալի բանէր կը-
 տատմեն , որ գիտես թէ խելք ու հան-
 ճար ունի , մէկ անգամմը ծառայութի
 մը ցրցրնեն՝ կըսորվի . կերևայ որ ինչ
 կրսեննէ կըհասկընայ , երբոր իր քու-
 նաքը աշխատալի գործք մը ընել պիտոր
 տայ , կըհասկըցրնէ իրեն ինչ որ կու-
 զէնէ , ու պատճառներնալ կիմացրնէ ,
 որ յորգորվի ընելու . թէ որ փիղը չգի-
 մուի ցրցրնէ , քունաքը բրախի կըխու-
 տանայ , կամ ուրիշ սիրած բանը , ան ա
 տենը փիղը պատրաստ կըցրցրնէ զինքը
 ամմէն բանի : Արբոր բան մը հրամէ՝
 կընդունի , ու շուտով կընէ , բայց ոչ
 շիոթելով , ոչ թալաթօսելով , հապա
 խոհեմուք մը ու ծանրութք , շուտ կը-
 սորվի ծունկ չոքիլ , որ հեշտ (խօլայ)

հեծ.

Հեծնին իր վր :

Բայց ասոր ճարտարութիւն տեսնալու է երբոր բեռ մը ցամաքէն վերցընելու դնելու ըլլայ նաւակի (խաւրխի) մէջ , նաւակնալ պատիկ ըլլայ : Մէյմը բեռան վր կրնայի , մէյմը նաւակին վրայ , կրնայի իր ծանր ծանր նայո՛ւած քովը , գիտես թէ մարդու պէս կրչափի կրչափչափի ա՛րդեօք բեռը անվտանգ կրնայ մի հոն կէնալ . պինտ ետքը պէտք է որ դնէ , որովհետեւ իր տօրը հրամբէ , անանկ կամաց կամաց (ուսուլով) կրդարձընէ բեռը , մանաւանդ երբոր տակառ (Քէի) ըլլայ , անանկ զգուշութիւն մը ցամաքէն նաւակի մէջ կինջեցընէ , որ չորս վարպետ բեռնակիր (համալ) ըլլային , աւելի վարպետութիւն մը չէին կրնար բանեցընել :

Ասչափ զգուշութիւն ընելը հերիք չիսեպէր , սիրտը չիհանգչիր , հապա դնելէն ետեւ իր քթովը չորս դին կրնայի , ա՛րդեօք աղէկ ամուր նստած է մի , տեսնայ որ մէկ դին կերերայ , շուտ մը ինքիրէն կերթայ կրփնտըռէ քար մը կրգանայ , ամանին որ դին որ կրխաղայնէ , ան դին ամանին տակը քարը կրխօթէ , ետքնալ քթովը կրնայի որ ամուր կեցած է մի . ան ատենը իր տիրոջը երեսը կրնայի ,

Ըննցուցի տէի նշան կուտայ : Ենչ վճարք
որ տային տիրվրտանքը , չէին կրնար ա-
սանկ զարմանալի ծառայ մը գտնալ , ու-
ասչափ ուժ և զգուշութի :

Երբեմն հաստը գերան (քիրիշ) կը քա-
շէ , որ 20 • 25 • հոգի չէն կրնար տեղէն
շարժել , ճամփան հանդիպի ուրիշ գե-
րաննէր կամ բաննէր՝ որ արգելք տայ իր
գերանին (քիրիշին) , ան ատենը իր ոտ-
քը իր գերանին տակը խօթելով , ծարը
վեր կը վերցընէ , որ մէկալ գերաննէ-
րուն վրայէն անցնի , ասանկ մարդու
նման խելք կը բանեցընէ :

Երբեմն կովերը բեռան առապայ կը քա-
շէն դէպ ՚ի վեր լեռան վր , փիղմընալ
օգնութի կը դնեն ետենին , փիղը իր ճա-
կատով կը հրէ առապան , ամմէն անգա-
մուն ալ որ կովերը ուժ կուտան , փիղը
առապան իր ծնկվընէրովը կը բռնէ , որ
ետ չիդառնայ , անանկ ինչպէս որ մարդ
մը մտամտալով կընէ :

Ենգամմընալ եղավ որ՝ կապած փղերէն
մէկը իր կապը քակեց առանց բան մը
կոտրելու • գիշերմընալ կապը քակելէն
ետև ախոռին դուռը անանկ կոտրեց՝ որ
պահասանը չարթնցաւ • անկէց ուրիշ
տեղէր անցաւ գնաց գոցած դռնէրը
կոտրելով :

Աս խելքէրը ու ճարտարութիւնէրը տես-
 նալով Տին Տեղինականերէն էլիանոս մէյ-
 մը կըսէ՝ որ փիղէրը կենդանի մընէն
 մարդու զգայութե խիստ մօտիկ . վ՛ս զի
 երկըրցոց լեզուն կը հասկընան , հնա-
 զանդութի տրութե կը ճանչնան , աղէկ
 յիշողութի ունին , սիրովելու գովվելու
 ու փառաւորվելու սէր ունին , խոհե-
 մութի ու արդարութի ունին : Աւրիշ
 Տին Տեղինականերնալ կըսեն որ , փիղ մը
 մեռնելու ըլլայ՝ ուրիշները մօտիկ կու-
 գան կը ծառայեն . նետ (օխ) մը մտած
 ըլլայ ոտվնին , կը հանեն կը հողան .
 մեռնինէ՛ լալ ու ողբալ կը ցըցընեն , մե-
 ռելնին կը թաղեն ճիւղէր ու հողէր վը-
 րան ձգելով :

Ասկէց աւելի բաներ կուտան աս կեն-
 դանիս , ցի գուշակութի , առաջուց ի-
 մանալ ըլլալու բանէրը , կուտան նաև
 բարոյական աւաքինութի , բանաւորի
 պէս վարք մը , բնական կրօնք կի՛ սաշ-
 տամունք մը դէպ ՚ի երկինքը , մանա-
 ւանդ արևուն ու լուսնին , ամիէն օր
 լո՛ւացվիլ , էտքը երկրպագութի տալ
 արևուն ու լուսնկային , որ գուցէ
 Տին արևապաշտ պարսիկները սորվէցու-
 ցերէին պաղի փղէրուն :

Աս շատ բանը որ կուտան փղին , պատ .

Ճառը ան է որ՝ փիղը դատամամբ ու տրա-
մաբանուք շատ կրմօտիկնայ մարդուն ,
աղէկ ճանաչողութի ունի , աղէկ կը-
ճանչնայ որք բարեկամութե , պատուե-
լու , սիրելու նշաններն են , և որք թշնա-
մութե կամ նախատելու նշաններ են :
Ընոր համար կը պատմեն հինտերը , եր-
բոր որսորդը վայրի փիղ մը բռնէր կա-
պերէ , կերթայ որսորդը բարե տալով
թողութի կրինդրէ զինքը կապելուն հա-
մար , ու կիմացընէ որ՝ իրեն մէկ անի-
րաւութի մը պիտոր չընէ , հասցա առաջ
որ շատ հեղ կերակուր քեզի կը պակսէր
կըսէ , չէիր կընար գտնալ , ասկէց ետե-
լեցուն պիտոր ունենաս : Որսորդը աս
խօսքերը չի մնցուցած , փիղը բարկու-
թէն կինջնայ կը հնազանդի կըսեն անոր
մէկ դառան (խուզի) մը պէս :

Բայց աս կըլլայ չէթէ փիղը իրաւ երկ-
րին լեզուն հասկընալով ինչպէս կըսեն ,
այլ իր սուր ճանաչողութի կիմանայ աչ-
քին երեւին շարժմունքներովը որսոր-
դին չի գպչելու սիրտը , իրեն աղէկութի
ուզենալը :

5 • Ո՞՞՞ , զօրոտութի , և իսոր լեշնամի :

Փղին ուժը իր մեծութի կեօրէ է • իր
քալելովը գետինը կը դողցընէ , իր մար-
մնով

մնով հրելով մը պատը կրփլցընէ . իր
մորթը (տէրին) թանձր ու հաստ ըլլա-
լովը՝ կունըկին վր աշտարակ (խուլէ) մը
կրտանի , մէջնալ լեցուն մարդ . մինակ
աս կենդանիս է՝ որ իր վրայ մեքենայ
(շինուճած բան) կրնայ վերցընել . անչափ
բեռ կըշալկէ , որ վեց ձի չեն կրնար շալ-
կել : Նինտին փիղէրը հազար , հազար
հինգ հարիւր օխայ ծանրուի հեշտ (խօ-
լայ) կրնան տանիլ վրանին : Վառսուն
կտոր բեռ ըլլայ , ամիէն մէկ բեռը քսա-
նըհինգ , քսանրուծը օխայ կշռօղ , հա-
մարձակ կրտանին : Վասն , քսանըհինգ
մարդու ըրած բանը , մէկ փիղ մը կընէ :
Արպատմեն ուժով փղի մը վր , որ ինչ-
վան սղտի նաւ մը կի՛ չէքտիրի , ցամա-
քը կը քաշէր , ցամաքէն ծովը կը ձգէր
հրելով : Մէկ վայրենի փղի մը թէ որ
դէմ ելլեն մարդիկ կուճէլով իրենց
թիւֆէնկներովը , բայց հնարք , որո-
գայթ , (ֆէնտ , տուլախ ,) չիբանեցը-
նեն , երկու հարիւր և իրեք հարիւր մարդ
պէտք է որ մէկ փղի մը յաղթեն սպան-
նեն :

Երեն մենծ ուժը իր խօրթու մին վր է ,
ափրիկէի պինտ սղտիկ փիղնալ իր խօր-
թու մով երսուն երսունըհինգ օխայ բան
դէտնէն կը վերցընէ , ու ինքիրեն կունը-
կին

կին վրայ կըշալկէ : Մեծ փիղը՝ վաթ-
սուն եօթանասուն օխայ բան գետնէն
կըվերցընէ իր խօրթուամուկը կունակին
վր կըդնէ : Վառսուն յիսուն օխայ ջուր
խօրթուամին մէջ կը քաշէ , ու մէկ երկու
գրկաչափ (խուլաճ) վեր դէպ՝ ի երկինքը
կըցըցըքնէ : Վս իրեն խօրթուամը ծա-
ւին փաթթելով , արմատովը (քէօքէն)
դուրս կը քաշէ :

Վնգամ մը մէկ ծառի մը հասար ճիւղ
կուզէին փրցընել , չունան ձգեցին քսա-
նըջորս հողի քաշել սկսան , չիկրցան
փրցընել , չիկրցան ալ գետինը ծռել ,
ճարէրնին հատաւ փիղ մը բերին . ասի-
կայ իրեք հեղ իր խօրթուամուկը զարկաւ ,
քաշեց , փրցուց : Վս խօրթուամուկը մեծ
կոկորդիլոս գազանը կառնէ , քարի մը
սէս հեռուն կը ձգէ : Վղաւ երբեմն որ՝
կատղած փիղը մարդու ետեւէն վազել-
նինի՝ մարդը փախաւ նաւակին (խաւը-
խին) մէջ ցաթկեց , երբոր նաւակը գե-
տին քէնարէն քիչ մը հեռըցուց , փիղը
վր հասաւ , իր խօրթուամը երկնցընելով
խաւըխը աս դիս իրեն քաշեց , մարդը
մէջէն դուրս հանելով խօրթուամը փաթ-
թելով սիմեց մեռցուց :

Մէկ մենծ ուժնալ փղին՝ իր երկու ժա-
նիքին (մենծ աղբանկրուն) վր է . աս
ալ-

աղըանէրը զարնելով՝ զէյթինի արմաւէ-
նի (խուրմայի) ծառէրը արմատէն կը-
հանէ, վայրենի փիղը իրէքհարիւր չորս-
հարիւր օխայ ծանրութի կրնայ տանիւ
իր աղըանէրուն վրէ : Մէկ փղի մը եր-
կու աղըային վրայ երկու դուռէ թօփ
դրին, ամմէն մէկին կշառքը ինըհարիւր
օխայէն աւելի, չունանէրով մէկ մէկու
կապեցին, միս մինակ փիղը վերցուց, ու
կէս միլ հեռու տեղ տարաւ :

Մ. սիային փիղէրը աւելի ուժով էն ա-
փրիկէի փիղերէն, ասիային մէջնալ ամ
մէնէն ուժով սէյլանին փիղէրն էն . ա-
նոնցմէ ուրիշ փիղէրնալ կըվախնան :

Մ. սանկ ուժով ըլլալով աս կենդանիս,
մինակ իր մեծութնալ անյաղթելի է, չի-
յաղթըվիր ուրիշներէն, միայն մէկ քա-
նի կենդանիէն կրնայ յաղթըվիլ, որ իր
թշնամինէրն էն . քի՛ ուրնգեղ ջիւր, ա-
ուիւծ, վագր, ու օձ : Մնգեղ ջիւրը իր
եղ ջիւրովը (պույնուզովը) որ քթին վր
է, կրնայի որ փղին փորը զարնելով եր-
կու ճիւքի : Մ. աուիւծը կըծեծկըվի փղին
հետ իր ձագերուն համար, վն վի աուիւ-
ծը խիստ կըսիրէ փղին ձագը ուտելու
համար . ծեծկըվելու ատենը կրնայի որ
իր մագիլովը (փէնչեովը) երկու ճիւքի
փղին խօթթումը : Մայց աուիւծէն աւել

լի վագր (փելէնկ) գազանէն կրվախ
 նայ փիղը . վ՛ս զի վագրը մէկ արագուի
 (չափըխուլթի) մը ունի որ՝ կարծես թէ
 մէկ վայրկենի մը մէջ փղին չորս դիա-
 ցէն կըզարնէ . երբոր ձեռք բերէ փղին
 խօրթուամը , երբեմն կըխոցէ ու կըպատ-
 ուէ , երբեմն ձեռքին մէջ կառնէ , ա-
 նանկ կըսխմէ , որ շունչ չիկրնար առնել
 կըյնի կըխղզըլի , երբեմնալ որ չիկրնար
 բռնել , անանկ կըճըմըռքրտէ , կըթողու ,
 որ իրեն բանի չիգար , չիկրնար բանեցը-
 նել , անօթուլթէ կըմեռնի : Վ՛նգամ մը
 վագրը փղին փորին տակէն սկըդեցաւ
 մտաւ , խօրթումին ծարը ձեռք ձգեց ,
 որ փափուկ ըլլալով անանկ խոցվեցաւ
 որ՝ փիղը ցաւէն վագրին վրայ ընկաւ ,
 բայց վագրնալ փղին ծանրուլթէն հոն
 խղզըլեցաւ :

Փիղը ճանձէրէն ու պզտիկ կենդանի-
 նէրէնալ խիստ նեղուի կըքաշէ , անոր
 համար իր պօջով , անկաճով , խօրթու-
 մով կըզարնէ , ու ամմէն դին ուր որ
 կրնայ՝ իր մորթը (տէրին) կըթողվէ ,
 մորթուն մէջ սխմելով ճանձէրը կըմեռ-
 ցընէ : Վ՛սալ չըլլայնէ՝ ծառի ճիւղ կի՛
 երկան յարդ (սաման) կառնէ , կապոց
 կըշինէ սինէքլիկի պէս ու անով կըքշէ .
 ասոնքալ չիգտնայնէ , իր խօրթումովը
 դէտ .

դեանէն մաղուկ փոշի (Թօղ) կը թողվէ,
 ուր որ ճանճ կայ, կի՛մ ուր որ քերվինէ,
 կը ցըցը քնէ իր մարմնուն վր՛. վասն զի
 ճանճէրը ամմէն բանէն աւելի փոշիէն
 (Թօղէն) կը փախչին. ասանկով բոլոր
 իր մարմինը փոշիով կը ծածկէ, ու օրը
 շատ հեղ փոշոտած կէրեայ, մանաւանդ
 ջուրին մէջ լըվացվէլէն ետեւ :

6. Արեւանուի ու գործածուի :

Իրեք բանի պէտքը կը լլայ փիղը, մէյ-
 մը բեռ ու մարդ տանելու, մէյմը ծեծի
 մէջ բանեցընելու, մէյմնալ իր աղբանե-
 րէն կերպ կերպ բանէր շինելու : Արով-
 հետեւ փղին մարմինը մեծ է՝ ու թը շատ,
 բեռը կը տանի մարմնոյն վր՛, վզին վր՛,
 աղբանէրուն վրայ, նաեւ իր բերնովը,
 չո՛ւանին ծարր իրեն տալով՝ որ աղբանե-
 րովը կը բռնէ : Ա՛սանկով ընտանի փիղ
 մը աւելի ծառայութի կընէ իր տիրոջը՝
 քան թէ հինգ վեց ձի. անոր հիւր հին-
 տիստան ինչ բեռ որ պէտքը կը լլայ տա-
 նելու մէկ տեղէն մէկալ տեղ սնտուկ
 ըլլայ, Փջի ըլլայ, չո՛ւալ ըլլայ, ամմէն
 նալ փիղն է որ կը տանի : Իր մեծուէ իր
 ու թին վրայալ գիր իր ճարտարութիւնալ,
 որուն վր՛ վերը գրեցինք, անանկ կը տա-
 նի

նի բեռնէրը՝ որ մէկ ֆրաս մը չիտար ,
 մէկ բան մը չիկոտրէր :

Ինչ բանի դնես՝ կրնէ , առապայ կը քա-
 շէ , հարօր կը քաշէ , նաւակ (խաւրիս)
 կը քաշէ , ու առանց ձանձրանալու շա-
 րունակաբար կրնէ իր ծառայութիւն , հե-
 րէք է որ իրեն անպատճառ (թէ վէքէլ-
 լի) չիզարնես , մանաւանդ հաւնիլ ցը-
 ցընես , ու իր ըրածին համար աղէկուի
 ընես : Հինտիստան կօաքաղքին թէր-
 անէին մէջ շատ ծառայութիւն մէկ բանի
 մը փիղ են որ կրնեն . պինտ ծանր գե-
 րան ու կայմ (քիրիշ ու տիրէկ) ըլլայ՝
 չո՛ւն կրկապեն , փիղը կուգայ չո՛ւնին
 ծարր բերանը կառնէ , երկու անգամ մը
 խօրթուսին վր կրփաթթէ , ինքիւրեն
 կրտանի ինչվան ան տեղ , ուր տեղ որ
 մէկ անգամ մը միայն ցրցուցած ըլլան :
 Աւ աւելի կերեւայ փղին պիտո՛ւնական
 ըլլալը՝ երբոր գետէն անցնելու համար
 կրծառայեցընեն . ան ատենը փիղը կըլ-
 լայ մէկ մենծ մալուկայի մը տեղ , վրան
 շատ բեռ լեցընելէն ետե , երկու լե-
 ցուցած թօփալ (օխայ մը երկու օխայ
 դնտակ նետօղ ,) կըբեռցընեն , շատալ
 մարդ որը պօջէն , որը անկաճներէն կը
 կախվին , ասանկ բեռցուցած ըլլալով ին-
 քը կըլողայ , հանդիստ անդին կրտանի :

Փղին վր հեծնիլը ապահով է . ոտքը
 չխտալիւ չխըկրդիւր , բայց անհանգիստ
 կընէ իր երեւոյրնելովը ստվընէրուն ան
 հաւասարուէր համար , ատեն կուզէ որ
 մարդ սորվի ան դժուարութիւր . աղէկ
 տեղը հեծնալու վզին վր է , հոն քիչ
 կըշարժէ . բայց հինտէրը անչափ հեշտ
 (խօլայ) կըսորվին հեծնիլը , որ դուն
 դին ըսված թագաւորուէ մէջ մենծէ
 րուն կնիկնէրը հասարակօրէն փղի վրայ
 կըհեծնին . հոն փիղը բարձր կըլլայ ու
 խիստ հաստ , առանց վտանդի կըտանի
 վրան մէկ աշտարակ մը վեց մարդով ,
 վզին վրայալ կընստի իր առաջնորդը :
 Մողուի թագաւորին կնիկնէրնալ խա
 Քէսլի օտանէրով փղի վրայ կըհեծնին :
 Քէկու ըսված աշխարհքնալ թագաւո
 րը ու մենծէրը փղէն զատ ուրիշ բանի
 վրայ չէն հեծնիր , ու ետեւէն առջեւէն
 շատվոր կընկերանան :

Ըստ տեղ փիղը ծանր սղօճանէրով
 կախված ըստրկնէրով կըզարդարեն , ան
 կանձնին թունչերնին կըգունաւորեն ,
 ծաղիկէ շինված սլակնէր կըդնեն , զան
 կակնէր կըկախեն , տեղ տեղալ մար
 դրրտէ բանված թախրմով կըզարդա
 րեն , աղբանին ոսկիով ու արծրթով կը
 սաղեն , ոմանց նաև ձէվահիրնէրով .

քանիալ որ զարդարվի աս կենդանիս ,
 անչափալ կուրախանայ կրծանորնայ :
 Մողուլին երկիրը դահճի տեղալ կրբա-
 նեցրնեն փիղը , թէ որ Թորը հրամէ որ
 շուտ մը մեռցրնէ մարդը , ոտվններովը
 մէկ վայրկենի մը մէջ կրկոխէ կըսպան-
 նէ . թէ որ հրամէ սր տանջանքով մեռ-
 ցրնէ , մէկիկ մէկիկ ոսկորնէրուն վր կու-
 խելով կրկոտրատէ , ու չարաչար տանջանք
 կուտայ , ինչպէս որ մարդիկ տեղ տեղ
 թէքէռլէկի տակ մահապարտնէրուն ու
 կորնէրը կրկոտրրատեն : Սէ որ Թորը հրա-
 մէ փղին որ մէկը վախցրնէ միան՝ բայց
 փաս չիտայ , ան մարդուն վրայ կատղե-
 րով մը կըվազէ , բայց մօտիկցածին պէս
 չիդպչիր ամենեւին հրաման չունենալուն

Համար :

Սէ թէ մէջ երկու կերպ կրբանեցրնեն
 փիղը , մէյմը իր խօրթուսին վր երկը-
 թէ զինճիրնէրով թուրէր կրկապեն ,
 անանկ կրխրկեն թշնամւոյն վր . որ ամ-
 մէն ուժով ամմէն սրտով կըյարձրկին՝
 շատ փաս կրբերեն , թէ որ կրակ հա-
 նօղ բանէրով չիվւրնատեն : Մէյմնալ՝
 փղին վր պզտիկ աշտարակ (խուլէ) մը
 կրկեցրնեն փատէ շինված , մէջնալ զին-
 ուորնէր , անանկ կըմտնան թշնամւոյն
 մէջ , փղին վրայէն կըծեծկրվին : Ուր

որ թօփ , թիւֆէնկ չէն բանեցրնէր ,
 փիղը մեծ գործիք է ծեծի մէջ , ու ամ-
 մէն կենդանիէնալ աւելի կը ծառայէ •
 վրան չորս հողի հանգիստ կրնան նըս-
 տիլ , ու հեշտ կրնան նետ , նիղակ (օխ ,
 մզրախ) թիւֆէնկ բանեցրնել , առաջ-
 նորդը կը հեծնայ վզին վր : Բայց ուր
 որ կրակէ գործիք կը բանեցրնեն , հոն
 փիղը չի կրնար ծառայէր կրակէ վախնա-
 լուն համար • միան սէյլան կը վին կան
 պազի փիղէր , որ կրակէ անչափ չէն վախ-
 նար , անոնքալ սորվեցուցած պիտոր ըլ-
 լան :

Հինատէրուն մէջ առաջուցմէ վեր փիղը
 ծեծի մէջ կը բանեցրնէին , ետքը հոռմը-
 նէրնալ հռովմայեցինէրնալ սորվեցան •
 Հինատէրուն մենծ զօրութիւնը աս էր , եր-
 կու բանակ (օւտու) սրով մէկ մէկու
 զարնըվէլէն առաջ , հասարակօրէն փիղն
 էր որ կորոշէր ծեծին ետքը , մէկ դիին
 մէկալ դիին յաղթըվիլը • բոլոր ամբի-
 կեցոց մէջ միան կարթագինեցիք էին ,
 որ հին ատենը փիղը ծեծի մէջ կը բա-
 նեցրնէին : Մեծն աղեքսանդր առջինը
 եղած կերեւայ որ՝ եւրոպայի ցուցուց փի-
 ղը • ան փիղէրը որ բօսօէն առաւ՝ բերաւ
 յունաստան , և դուցէ (պէլքիմ) ա-
 նոնք էին որ բիրրոս շատ տարիէն ետե

դարանդոյի մէջ քանեցուց հռոմայեցւոց
դէմ, և անոնցմով քուրիօն հռոմեկավ
ետքը աննիսպալ կարթագինեցւոյ (Թու
նուզին) գորապետը նաւերով փնդէրը
ձերմակ ծովը անցուց, արեւան ըսված
դժուճարին լեւնէրը քալցուց բերաւ հռո
մայու մօտիկնէրը:

Հիմա հինտիստան մէկ քանի Թագաւո
րուԹի կայ որ՝ փնդէրուն վր հեծածալ
կրծեծկրվին. ասանկ կրնեն Ղոջին,
Ղունդին, Ե իամ, Քեկու եւ. երբոր
աս փնդէրը ասանկ զինեալ կը յարձրկին
բանակի (օւտուի) մը վր, աղէկ կերպ
յաղթելու փնդէրուն աս է: Արեկու կը
բաժնրվի զօրքը, Թող կուտայ որ անց
նի, անցնելէն ետև նայելու է սպաննել
վրայի հեծածները. անոնքալ տեսնելով
որ հեւրցէր բաժնրվելէն ուրիշ իրենց
զօրքերէն՝ իրենց ընկերներէն, իրենք
զիրենք ինքիրերնին կուտան:

Բայց հինտիստան ուր տեղ որ կրա
կէ դարձիքներչատ կը բանեցրնեն ծեծի
մէջ, հոն աւելի տեսիլքի մը համար կը
զինեն փնդէրը. անոր համար առաջ շատ
փնդ կը պահէին հինտի Թագաւորները.
ինչպէս մողոլին Թագաւորը առաջ հա
զարէն աւելի կը պահէր, մատուրային
և մայսուրին և ուրիշ Թագաւորները հա
րիւ.

ըրևրէն աւելի կըստահէին , որ իրեք դաս
կըբաժնըվի , պինտ մենծէրը Թագաւո-
րին կըծառայեն , միջակները ծեծի հա-
մար կըստահեն . իսկ պզտիկները հասա-
րակ գործածելու համար : Հիմա շատ
քիչուցին անոնց համրանքը . մնողին
Թագաւորը հինգ հարիւրէն աւելի չու-
նի , որոնց երկու հարիւրը ծեծի հա-
մար կըծառայէ , անոնցմէ մէկ մասը Թո-
փէրը տանելու համար իրենց առապա-
նէրով :

Պինը շատ սուղ ըլլալուն համար՝ ամ-
մէն հինտիստանի մենծէրուն մեծուէր
և ուժը շատ փիղ պահելու վրէ . պինտ
աժան փիղ մը 20 . 25 քէսէ կըծախովէր
առաջ . աղէկ փիղ մը ինչվան 50 . 60
քէսէ , հիմա աւելի կընեն : Պղին դինը
կեվէլնայ , քանի որ կեվէլնայ իր մեծու-
Թիը , որ աչքէն ինչվան կունրկին ծարը
չափելով կիմանան . մէկ կարողած չափ
մը կայ , երբոր ան չափը հասնինէ , գի-
նը ճէվահիրի պէս վեր կըցաթկէ :

Քայց խիտա պատուաւոր ամմէնէն աւե-
լի հնատատանցոյ մէջը ճերմակ փիղն է ,
անչափ որ բէկուցիք ասանկները սրբա-
զան կըսեպեն կըստահեն : Վտենօք լսե-
ցին որ շիամու Թագաւորը երկու ճեր-
մակ փիղ ունի , ուղեցին ծախու առնե-

լու ինչ գին որ ուզէ , շիամու Թաղաւո
 ըր չուզէց ծախելու , բէկուին Թաղա
 ւորը սրդողելով ծեծ բացաւ աս բանիս
 համար , եկաւ բրոնուք աւաւ , ու շիա
 մու Թաղաւորը իրեն հարկատու (իա
 րաճկիւզար) ըրաւ : Արբոր բէկուին
 Թաղաւորը ժուռ դալու կելլայ , չորս
 ճերմակ փիղ անոր առջևէն կերթան ճէ
 վահիրնէրով ու ոսկիով սազած . երբոր
 մէկ դէսպան (էլ չի) մը պիտոր ըունի ,
 չորս ճերմակ փիղէրով կըցըցնէ անոր
 իր մեծուիր , որ սորվեցուցած էն , կու
 դան իր առջևը , երկրպագութի կու
 տան Թաղաւորին սովորնին վեր վերցը
 նելով , բերրննին բանալով , իրեք հեղ
 մէկ կերպ մը կանչելով ու ծունկ չոքե
 լով :

Մտնց պահելնաւ հասարակ մէկաւ սև
 փղերուն պէս չէ , շատ փառաւորցընե
 լով կըստահէն բէկուին երկիրը ըլլայ ,
 լաօս ու շիամըլլայ ին . ամմէն մէկ ճեր
 մակ փղերուն ախտունէրը մէյ մէկ սերայ
 էն ոսկեցօծ տանիքնէրով . ուստի լու խմե
 լու լոճացվելու ամաննէրը որ վառիլի
 չափ կան , մէյ մէկ մենծ լեյկննէր էն ,
 ամմէննաւ արծրթի ու ոսկիի Թափծու
 ամաննէր էն . երբոր ախտուն դուրս կը
 հանեն լոճանալու համար , վրաննին մէկ

մենձ չատրը մը ութը տիրեկով ութը
 հոգի կրբունեն արեւէն չինեղելու հա-
 մար . տեղ տեղ իրենց ծառայողները
 մանտարիններ են , որ է իրենց մենձե-
 րը (ուիճալները) . երբոր պիտոր էտ
 դարձրնեն , իրեք դռամբէդդա աւջեւէն
 կըզարնեն . փիղնայ եղանակը կիմանայ ,
 անոնց զարնելուն պէս իրեն ոտվըները
 կառնէ ծանր ծանր շարժելով . վրայի
 հագուստնինայ դուրս ելլելու ատենը
 ծանր են ու մեծագին , մէկ աշխատանք-
 մընայ թող չեն իտար ընելու :

Ստանկ պատիւ կուտան հինտէրը ճեր-
 մակ փղերուն , վս զի հոգեփոխու թիւն
 կըհաւատան , անկէց դրերեն մտվընին
 որ ասանկ մենձ ու փառաւոր մարմին մը
 պէտք է որ մէկ մենձ մարդու մը հոգի
 ունենայ . մանաւանդ կրսեպէն որ ի-
 րենց հինտի կայսերներուն կենդանի հո-
 գիններն են , ասոր համար ճերմակ փի-
 ղը մէկմէկու ձեռքէ առնելու համար
 թագաւոր թագաւորի վր ծեծ կրբա-
 նայ , շատ մարդ կըջարդըվին : Նրաւ է
 որ մէկ փիլիսոփայ մընայ փղին կազմ-
 ուճը՝ բնութիւր՝ ամմէն բանը նայելու
 ըլլայ , կիմանայ որ փիղը ամմէն կենդա-
 նեաց մէջ պինտ գերազանց գործքն է
 որ բնութիւր ըրերէ , բայց կիմանայալ

որ հոգի չունի իրեն դորձքէրը տեսնա-
լով, հասար բոլորովն զգայական է :
Փղին ազրանէրը քանի պիտական էն
մարդու՝ քիչ մը գրեցինք ստորագրուէ
մէջ, կան աւելի տեղէկուի տալու բա-
նէր, բայց երկան ըլլալով Թողունք :

7 • Ուսուցումն է :

Աս կենդանիիս որսալը կի՛ք բռնե՛նալ
լսելու պատմութի մընէ, որ ամմէն եր-
կիր մէյ մէկ կերպով մէյ մէկ ճամփով
կըբռնեն : Ի՛նդհանրապէս իրէք կեր-
պով կըլլայ • մէյմը զօրքով ու բռնուք •
երկրորդ՝ մատակ փիղերով • երրդ՝ որո-
գայթ լարելով (խափանձա խուռմիշ
ընելով) : Առջի երկուքը ողջ բռնելու
համար է • երրդը՝ մեռցընելով կըբռնէ •
առջի կերպը հանդիսաւոր (սալթանաթ-
լը) է, ու շատ փիղ մէկէն կըբռնըվի
անով • աս կերպը ասիացի Թագաւորնե-
րուն քոյը կայ, մանաւանդ բէկու ու
շիամայ Թագաւորնէրուն քով, որ հոս
պատմենք :

Ինտառի մը մէջ մէկ մեծ տեղ մը ու-
նին շինած իբր 400 քայլ երկան • աս
տեղս չորս դիէն հաստ ու երկան ցցե-
րով կի՛ք ծառերով փաթ-թըված է, բայց
ցի-

ցիցէրը մէկ մէկէ մէկ չափով հեռու են ,
 մարդ կանցնի մէջէն , բայց փիղէրը չեն
 կրնար անցնիլ : Արբոր Թագաւորը կու
 ղէ փղի որս երթալ , պինտ առաջ կըխը
 կի , ան անտառը իր ընտանի մատակ փղե
 րէն . երբոր շատ օր անտառին մէջ կըկե
 նան աս մատակնէրը , ու կիմացվի որ
 շատ արու փղէր ժողվըվեցան , Թագը
 կըհեծնայ փղին վր . իրեն մանտարին
 նէրնալ ուք են իր մեծէրը՝ կըհեծնին
 պատերազմօղ փղէրու վր . իրենց հետ
 ալ 30 . 40 . հազար մէկ տեղ կառնեն ,
 տանկով կըլլայ մէկ մէնծ բանակ (օւ
 տու) մը , որ դիտես Թէ մէկ մէնծ պա
 տերազմի մը համար կերթան :

Աս բանակով կերթան անտառին ան
 կողմը՝ ուր որ փիղէրը ժողվըված են ,
 հեռովանց չորս դիպցին կըխաթթեն .
 բոլոր զօրքը խուճք խուճք կըշարվի կը
 կենայ մէկ մէկէ մէկ չափով հեռու . ամ
 մէն մէկ խուճքնալ կրակ կըվառէ իբր
 իրեք օտք բարձրը գետնէ՝ որ վայրի փի
 ղէրը վախցրնեն . ուրիշ ընտանի փիղէր
 ալ ունին պատերազմօղ , անոնքալ չորս
 դին կըշարեն մէկմէկէ հեռու կեցրնե
 լով : Աս կըոր պտոյտը ամմէն օր կըսղ
 տիկցրնեն մէկմէկու մօտ գալով դէս ի
 մէջ տեղը , ինչպս որ մէկ ուսկան (Թօու)

մը ըլլար՝ քաշելով պղտիկցընէին : Ուր
որ փախչելու վտանդ կըլլայ , հոն շատ
կըղնեն պատերազմօղ փղերէն՝ որ թող
չիտան փախչելու . տեղ տեղալ երբոր
վայրի փիղերը ուժ կուտան փախչելու ,
թօփ կըսարպեն , դռամբէդայ կըջա-
լեն , տավուլ կըզարնեն որ վախցընեն :
Արբոր պտոյտը խիստ կըպզտիկնայ ,
կրակը մէկմէկու կըմօտիկնայ , մէջի ե-
ղած փիղերը կըտեանան կըլսեն խժըլ-
թուք (շամաթայ) մը իրէնց բոլորա-
քը , չեն համարձակիր փախչելու . թէ-
պէտ և մէջերնին անանկ սրտոտ փիղ
կըզբանըվի՝ որ կրակը մարդը չինայիր ,
միջոց մը կըդանէ կրփախչի . չխիախ-
ջողնէրը ուզեն չուզեն կըմտնան ցցերով
փաթթած տեղը , ուր սը մարդիկ կու-
զէին մտցընել :

Մասնկով հարիւր երկու հարիւր վայրի
փիղ կայիննէ , տասը տասնըհինկը , եր-
բեմն ինչվան քառսուն ինչվան ու թսուն
փիղը ներս մտցընելով կըբռնեն . վժ զի
մտածնուն պէս՝ դուրսը զինունորնէրը ու
պատերազմօղ փիղերը շարել կուտան .
որ մէջի վայրի փիղերը երբոր ուժ տան
դուրս ելլալու՝ թող չիտան : Ու քանի
վայրի փիղ կըմտնան մէջը , անչափալ
գրէթէ իրէնց ընտանի ուժով փիղերէն
կը

կրմայրնէն հոն , վրանին երկերկու հո-
 ղի Քօնաք հեծած . ձեռվրնին հաս-
 տը չո՛ւանէ իլմէ կնէր քեմէրպէնտներ շի-
 նած , չո՛ւանին ծայրը իրենց հեծած փի-
 ղերուն կապած , ասանկով կը վազեն մէկ
 փղի մէկալ փղի վր :

Հիմա աս փիղերը կուզեն փախչիլ , դէպ
 ՚ի ցիցերը կը վազեն դուրս ելլալու հա-
 մար , հոն պատերազմօղ փիղերը զին-
 ո՛ւորները ետ կը դարձնեն . երբսը ետ
 կը դառնան , ան քօնաքները անանկ ա-
 ղէկ գիտեն իլմէ կնէրը ձգել ան տեղե-
 րը՝ ուր տեղ որ փիղերը ոտվրնին պիտոր
 գետինը դնեն , որ քիչ մը ատենի մէջ
 ամմէն ան վայրի փիղերուն ոտվրնին կը
 կապեն կը բռնեն : Արկու ընտանի փիղ
 քովէրնին կը դնեն , մէյմը մէկ դիպցէն՝
 մէյմընալ մէկալ դիպցէն , անոնց հետ
 մէկ տեղ կապելով . երբդ փիղմընալ
 առջևէն չո՛ւանով կը քաշէ . չորրդ փիղ-
 մընալ ետևէն կերթայ գլխովը անոնց
 զարնելով կը քալցընէ :

Ասանկով ամմէն մէկ վայրի փիղերը կը
 տանին մէկ ախոռի մը պէս տեղ մը , հոն
 կը կապեն մէկ հաստը սեան (տիրէկի)
 մը , որ քանի որ փիղը պըտըտինէ , ան
 սիւննալ նաւու պօճուրդատի պէս կը պը-
 տըտի , փիղը կընայ քիչ մը շարժիլ , բայց
 չի

իր բռնաբերութիւնն վր զարհուրելի ճանով
 կրկանցէ, ուժ կուտայ փրցընելու, ան
 ատենը հանդարտեցընելու համար վրան
 ամաններով ջուր կըթափեն. անկաճ
 ներուն վր եղ կըլեցընեն. անանկով մէկ
 քանի օրվան մէջ կընտանեցընեն:

Մ. ս կերպ փիղ բռնելը քի հեռավանց պա
 շարելով՝ սեյլանցիքալ կըբանեցընեն,
 բայց քիչ մարդով, 400, 500, հոգիով
 ասոնք փղին մէկ խումբը միայն հեռը
 վանց կըփաթթեն. (վճ զի վայրի փի
 ղերը խմբովին կըբայեն երբեմն 3 միւ
 մէկմէկէ հեռու.) զանազան ճաներով
 տալու ընելով աղաղակ կըհանեն, կըակի
 Ֆիշէնկնէր կընետեն, անանկով վախ
 ցընելով սխմելով կըմայցընեն ցցելով
 փաթթած տեղ մը, դուռը կըգոցեն:

Նրբեմն աւելի քիչ մարդով ուրիշ կերպ
 բանեցընելով կըբռնեն, բայց մարդիկը
 վաղուկ, չուստ, ու ճարպիկ պիտօր ըլ
 լան. ասանկ քանի մը հոգի ըլլան կը
 վաղեն պինտ քիչվոր խումբի վր. աս դի
 ան դին կըհալած են փախցընելով. իրեն
 քալ ետենին կըվաղեն ձեռվընին ամուր
 չոճանէ հանկուրցնէր իլմէկնէր շինած
 ունին. վարպետութիւն մը ետեի ոտիւ
 ներուն կըձգեն, կըթողուն որ փախչի
 բայց չոճանին ծարր իրենց ձեռքն է. ա

նոնք փախչել ընկնի կրնային որ ծառի մը
 փաթթեն կապեն , կապելէն ետև ի-
 րենց երկու ընտանի փիղերէն կրկա-
 պեն անոնց . թէ որ վայրի փիղը կռուիլ
 ըսկսի , կը հրամեն իրենց երկու փիղ-
 րուն , խօրթումովն անչափ կը զար-
 նեն որ կը թմրի . անանկով կը տանին ա-

խոռ :

Այլ կը որդ կերպով բռնելը անչափ աշ-
 խատալի չէ , աւելի անձայն է ու աւել-
 լի շուտով , թէպէտ անչափալ շատ մէկ
 տեղ չեն բռնըվիր : Առիթ քաղաքը շիա-
 մու թագաւորը սէրայ ունի . շատ հեղ
 հոն կրնասի . աս քաղքէս մէկ մղոն (մի-
 լի) չափ դուրս՝ տեղ մը կայ քառակու-
 սի բարձր հողաշէն պատով փաթթած
 ուր տեսնելու համար կը կենան . պա-
 տին բոլորտիքնալ մէջէն հաստը սիւնէր
 (տիրէկնէր) տնկած փառմախղը ին պէս
 մէկմէկէ երկու ոտք հեռու , մէկ դին
 որ դէպի անտառը կրնայի՝ շատ բաց է .
 մէկալ դին պզտիկ դրան պէս ունի , որ
 կը տանի մէկ նեղ ճամփայ մը՝ ուսկից
 փիղ մը հապիւ՛ կանցնի . ան ճամփանալ
 կը լմնայ մէկ մեծ ախոռ մը :

Հիմա կուզեննէ փիղ որսալ , որսորդնէ-
 րը կը հեծնին մատակ փիղերուն վր՝ որ
 աս բանիս համար սորվեցուցերեն . ի-

րենց վրանինալ կանաննչնէրով ալէկ մը
 կըգոցեն , որ մարդ ըլլալը չիճանչցրվի .
 անանկով կըմտնան անտառը , մատակ
 ներուն նշան մը ընելով ձան հանել կու
 տան , վայրի փիղէրը ան ձանը առածնին
 պէս՝ շուտ մը կընդխեն հեռրվանց զար
 հուրելի ձան հանելով , երբոր մօտիկ
 կուգան , մատակները դարձնել կու
 տան դէպ'ի քաղաքը , կամաց կամաց քա
 լելով ան վայրի փիղէրնալ ետենին կու
 գան . մատակները կըմտնան փարմախ
 լըխը տեղը , վայրի փիղէրնալ ետենին :
 Մն առենը ան բաց դին ուսկից մտան
 նէ , գոց ունի կըգոցեն գերանները (քի
 ընէրը) քաշելով . մատակները քալել
 լով առաջ կուգան նեղ ճամփան կըմտ
 նան , բայց շատ հեղ վայրի փիղը չուզէր
 մտնալ հոն . ան առենը ամմէն մատակ
 ներուն ձան հանել կուտան , ժողովուրդ
 նալ կանչելով ձեռվընին ծափ զարնե
 լով կըվախցրնեն որ մտցրնեն . վարժ
 սարված մարդիկներալ կան փարմախը
 խին մէջ , որ ձեռվընին երկան խժան
 նէր (մօտուլնէր) առած , անոնցմով
 կըմշտեն : Վայրի փիղը կըկատուի , վա
 նին կըվաղէ . մարդը փարմախը խին ե
 տեր կըփախչի կըսրահվի , ուսկից փիղը
 չիկրնար անցնիլ :

Մտանկով աս մարդուն ան մարդուն վր
վաղելնինի , երբոր մարդը կրմանայ ան
նեղ ճամփան , փիղնալ ետեկէն մտածին
պէս մարդը սպաննելու համար , եր-
կու շարժական դրան պէս գոց ունի ե-
տեկէն առջեկէն որ կելլան կիջնան՝ շուտ
մը անով կըգոցեն . ոչ առաջ ոչ ետե-
կրնայ երթալ . մարդը ծակերէն կանցնի
կըփախչի : Այլ փիղը սոսկալի ուժ
կուտայ փախչելու համար , զարհուրելի
կըկանչէ , ան առեկնը ամաննէրով ջուր
կըլեցրնեն մարմնայն ու խօրթումին վր ,
տերեկնէրով (եափրախնէրով) կըբե-
րեն , անկաճնէրուն վր եղ կըլեցրնեն ,
ընտանի փիղէրը կըբերեն՝ որ շոյեն ի-
րենց խօրթումնէրով , չունան կըձգեն վի-
զը , փորը , ոտվընէրը , որ քաշեն քալցը-
նեն . ետքը մէկ ընտանի փիղ մը քովը
կըբերեն վրան մարդ հեծած աս դիտան
դին կըպտըտցրնեն , որ վայրի փիղը տե-
նայ՝ սորվի չիվախնայ . ետքը դուռը կը-
բանան չորս փիղէրով կըտանին ախտը
ինչպէս որ վերը պատմեցինք :

Արբեմնալ իրենց աւելորդապաշտուքը
կուգայ իրենց քուրմը որ պրամին կը-
սեն , ոսկի ամանով ջուր ունի , փղի վր
հեծած չորս դին վայրի փղին կըպտըտի ,
ան ջուրէն վրան կըցանէ , ըսելով որ աս

արարողութիւնն բարկութիւնը կանցնի ,
 ու յարմար կըլլայ Թագաւորին ծառայ-
 ելու : Ետքը իրենք քովը երկու ընտանի
 փիղ կըկապեն . անոնց մէջը տասը կամ
 տասնըջինգ օրվան մէջ աղէկ մը կընտա-
 նենայ . ոմանք ալ աւելի շուտով կըն-
 տանենան : Երբեմնալ կըլլայ որ՝ մէկ
 մատակ մը կըտանին անտաւը , անով
 մէկ վայրի փիղմը բերել կուտան , ու
 սպառմած կերպովնիս կըբռնեն :

Բէկու աշխարհին մէջնալ ասոր նման
 կըբռնեն , բայց աւելի ճարտարութեւն
 քիչ աշխատանքով . սորվեցուցած մա-
 տակին վրայ խիստ հոտաւոր եղէր կըբը-
 սեն , որ վայրի փիղէրը հեռովանց հոտը
 առնելով մեծ տեղ կայ ցկէրով վարմախ-
 լը խի պէս շինած հոն բերել կուտան ու
 կըգոցեն . վայրի փիղէրը երկու խեք
 սահաթ ուժ տալով կանչվուտելով պինտ
 ետքը կըյոքնին , քրտինքնին չորս դիա-
 ցին կըվաղէ . խօրթումնին գետինը կեյ-
 նայ . ասանկ յոքնեցրնելէն ետեւ նորէն
 կըմտցընեն հոն ընտանի փիղէր , վայրի
 փիղէրը անոնց ետեւէն երթալով , իրենք
 իրենցմէ կըմանան մէկ ախոռմը , հոն
 միս մինակ կըբռնըլին կըմնան . վասն զի
 ուրիշ դուռմընալ ունի , ընտանի փիղը
 ան դռնէն դուրս ելածին պէս՝ դուռը
 կը

կրգոցեն . հոն չորս հինգ օր անօթի ծա-
րաւ Թողլով , իրենց ծառայութի տակ
կառնեն կրնտանեցրնեն :

Արիշ տեղ աւելի պարզ կերպով մը կը
բռնեն . ընտանի մատակ փիղը նեղ տեղ
մը կը դնեն կասած , անոր կանչելովը
երբոր վայրի փիղը ներս կը մտնայ , գոց
ունի կրգոցեն . պատին վրայէն կի՛ բարձր
տեղէ մը անչափ հաստ ու բարակ ջու՛ն
նէր կը ձգեն , վրան կը փաթթեն հան-
կուրցնէրով երկաթնէրով , որ բոլոր
իր մարմինը ու խօրթումը կը կապկըլի ,
փնաս մը չի կրնար ընէր . ան ատենը քո-
վը կուգան ու զածնին պէս աղէկ մը կը
կապեն , ուրիշ փղէրուն քովը կը դնեն ,
անոնցմով կընտանենայ :

Մէյլան ուրիշ կերպմընալ ունին բռնե-
լու . յատուկ արձե՛ստաւ որնէր կան փղէ-
րու որսորդ . անոնք սորվեցուցած ըն-
տանի մատակ փիղէր կը պահեն , որ Վ-
լիաս կը սովին , իմացածնին պէս որ տեղ
մը վայրի փիղէրու խումբ կայ , կը տա-
նին աս ալիասնէրը հոն կը Թողուն , եր-
բոր ան խումբէն (սիւրիւէն) մէկ քանի
վայրի փիղ մը անոր քովը կուգան , ան ա-
տենը մէկ քանի որսորդ փիղէրուն խում-
բը փախցընելու հետ կը լան . մէկ քա-
նինալ եկած վայրի փիղէրը երկու ընտա-
նի

նի փղի մէջ կառնեն , ու անանկ պինտ
մը կը բռնեն կը սխմեն որ անկարելի կը
լայ փախչի :

Գանք երջող ճամփով բռնելը պատմե-
լու , որ որոգայթ (տուզախ) ընելով է .
աս ճամփով ողջ բռնելու համար կերպ
մը կը բանեցընեն հինա Ռադանա ըսված
թիւորութիւն , որ շիամի թիւորութեան
տակն է : Մէկ ուժով ընտանի փիղ մը
կը տանին անտառը կը թողուն . վայրի
փիղ մը իմացածին պէս՝ վրայ կուգայ
որ կռուի վրոքնտէ . ասանք երկուքը
կռուէնին իրենց խօրթու մը մէկմէ-
կու կը փաթթուի , որովհետեւ խօրթու
մով կուզեն մէկմէկու զարնել : Կը բոր
ասանկ վայրի փիղին խօրթումը խառնը-
ված կը լայ մէկալին հետ , կուգան հին-
տէրը առջևի ոտվընէրը կը կապեն , անով
կը բռնըվի կը մնայ , մեզի շարժիլ ուզե-
նէ կը վախնայ որ կը յնի :

Վերիկեցի սէկըր որ անչափ արուեստ
չունին , ինչպան հիմա փիղը ողջ բռնել
ընտանեցընել ու իրենց ծառայուէ բե-
րել չունին , հապա սպաննելով կը բռն-
են մանաւանդ իրեն աղբաններուն հա-
մար , և սպաննելու ասանկ որոգայթ
(տուզախ) կը բանեցընեն : Փոս մը կը
փորեն խիստ խորունկ , փոսին վր կը գո-
յեն

յեն ծառի ճիւղերով . անոնց վրէ բարակ
մը հող կը ցանեն . ճամփայմընալ կը շի-
նեն վրան պրինժ , պառուղ , ու ընդեղէն
ցանելով , քովէրնալ խառնափնդոր ծառ-
էր կը ձգեն , որ փիղը ճամփէն դուրս չեւ-
լայ : Արբոր փիղը չի գիտնալով փոսին
վրէ կերթայ կը կոխէ , վար կիյնայ ալ
չի կրնար ելլալ . հոն որսորդները վրէ կը
թափին , նետով տէգով (օխով մզրա-
խով) , երբեմնալ թիւֆէնկով կը զարնեն
կը սպաննեն :

Մասնկ փոս փորելով սէյլանցիներնալ
կը բռնեն . փոսին վրէ մէկմէկէ հեռու
տախտակ կը շարեն , անոնց վրէ սամա-
նով կը ծածկեն . գիշերատեն երբոր փի-
ղը կանցնի , կը յնայ չի կրնար ելլալ : Տայց
սէյլանցիք չեն մեռցընէր ափրիկէցոց
պէս , այլ իրենց գերինէրուն ձեռքով
կերակուր կուտան հոն . կընտանեցը-
նեն անոնց հետ , անանկ որ՝ անով մօտիկ
երկիրները կերթան ան գերինէրը , ի-
րենց ու իրենց տիրոջ ապրուստը կը հո-
գան :

Եթովպացիք նոյնպէս ափրիկէի մէջ ա-
ւելի պարզ կերպով որոգայթ (տուզախ)
կը բանեցընեն , թանձր խորունկ ան-
տառներու մէջ՝ ուր փիւլերը գիշերը կը
քաշվին , ցցերով փաթթած պզտիկ տեղ
մը

մը կը շինեն , որ պզտիկ դուռ մը ունի
 գետինը ձգած : Այսօր փիղ մը ներս
 կը մտնայ , ծառին վրայէն չուննով վեր
 կը քաշեն ան դուռը կը գոցեն , ետքը
 կինջնան տեղով (մըրախով) զարնելով
 կը սպաննեն , բայց թէ որ տեղը սխալն
 փիղը իրենց շինած տեղէն դուրս փախ-
 չի , ով որ առջին կելլայ՝ կը սպաննի :
 Քայց ալ աւելի զարմանալու կերպ կայ
 լսելու աս ամբիկեցի սեւորուն քով . ոչ
 անանկ զօրքի շատխորու թի ունենալով ,
 ոչ անանկ կրակներու արճետանէր բա-
 նեցրնելով , հապա միտակ իրենց ուժը ու
 իրենց թեթևութիւնը բանեցրնելով կը-
 ծեծ կը վին փղի հետ ու կը յաղթեն :
 Քսանրհինգ երսուն կտրիճ մը իրենց
 մէ կը ժողովրդին վայրի փղին վր Վազելու
 խօսք կը դնեն . ան ճամփանէրը ուսկից
 որ փիղը պիտոր անցնի գիտեն , իրեք ի-
 րեք , չորս չորս աս գիտ ան դին կը պահ-
 վին , փիղը աւտածնին պէս՝ մէջերնին
 ով որ աւելի կտրիճ ու սրտոտ էնէ՝ ամ-
 մէնէն առաջ սկըրդելով մը կը մտնիկնայ
 ան վայրի փղին քով չարաչար կը զարնէ
 ձեռքի տիգովը (մըրախովը) , ու ընկել
 ներուն քովը կը փախչի : Այսօր փիղը ե-
 տեւէն կը վազէ՝ ու իշ մը կուգայ իրեն
 պինտ փափուկ տեղը կը խօցէ , անոր վր
 վա.

վազե ընինի՝ մէկալը կուգայ ետեւէն կը-
վազէ, անոր ետեւէն մէկ ուրիշ մը : Ա-
սանկնորէնոր զարնելով ան սղտիկ ճար-
պիկ սեւերը անանկ կրնեն ահագին լե-
ռան սէս փիղը, որ իրենց ձեռքին տա-
կը կը յնի կրփուլի կրմեանի :

Աս ընելու կուզէ մեծ սրտոտութի ու
թեթևութի ոտքի ու ձեռքի, բայց եր-
բոր մարդը իր բնական վիճակը կրնայ,
ազատ, արձակ, անհոգ, խիստ ուժով
ու թեթևաշարժ կըլլայ, գրեթէ ամ-
մէն լեռան բնակիչ քնէրուն վր յայտնի
կերևայ ասիկայ : Վարդըցի մարդը
տան մէջ կենալով, լաթ լաթի վր հագ-
նելով, հոգու մէջ դառնէ մնալով, կը-
փափկանայ կրտկարանայ, կըբաղդաափ
ան կենդանիներուն, որ ընտանեցած
կապած ըլլալով չունի ան ուժը :

Սպաննելով բունելու ուրիշ կերպ մը-
նալ հինաւորը ունին . գետերուն քով ուր
որ ծառ կայնէ՝ վրան կելլան, ձեռվունին
երկան չունան ունին՝ որուն ծարր սուր
կայ կապած շիշի սէս, սուրին վրայալ
ճանրութի կայ . երբոր փիղէրը կուգան
դետէն ջուր խմելու, իրենց խօրթումը
երկան բարակ կըկախեն ջրոյն մէջը ջու-
րը քաշելու հմը : Մարդը վերէն նշան
կառնէ, ան չունալ կապած սուրը շի-
տակ

տակ խօրթումին վր կինջեցրնէ՝ որ կու
գայ վերէն ՚ի վար երկու կրճղքէ . իսկ
խօրթումը աս կենդանիին պինտ փա
փուկ տեղն է , կտրվածին պէս կը յնի
կրմեւնի :

8. Կեանք և Հասակ :

Մս կենդանիիս քանի տարվան կեանք
ունենալը ինչվան հիմա իրաւը չէ իմաց
ված . մարդու ձեռք եղած փիղէրը հա
րիւր քսան հարիւրերսուն տարի կապրին .
ասկէց յայտնի է որ ինքիւրէն մնացած փի
ղէրը լեւնէրուն վր ալ աւելի կապրին ,
գոնէ երկու հարիւր տարիի չափ : Հին
տէրը կըսեն որ՝ իրեք հարիւր տարի , չորս
հարիւր , ինչվան հինգ հարիւր տարի կա
պրին , ասանկ կը գրեն նաև ոմանք հի
նէրէն :

Իր հիւրնտնալը կուգայ աւելի իր մոր
թը (տէրին) կարծրնալէն , անկէց բո
րոտութե պէս կուգայ , անոր հիւր միշտ
ջուրը կըմտնան օրը երկու իրեք անգամ ,
անչափ հարկաւոր է ջուր մտնալը ինչնոյս
օղը ու հողը : Հինտէրը մորթը կեղո
տեն որ կակուղ մնայ , բորոտութի չըլ
լայ :

Փղին հասակը (պոյը) մեծութիւր ծնած
ատե .

ատենը պղտիկ կովու չափ կայ, վեց ամս
տրվան որ կըլլայ՝ կովէն աւելի մենծ է •
Ծնած ատենը աղրանէր ունի, բայց ժա-
նիք որ է դուրս ելած աղրանէրը չունի •
վեց ամսըվան մէջ քանի մը բուժ կեր-
կրնան իր ժանիքնէրը, ու քանի ապրի՝
անչափալ կրմեծնան :

Ինչվան երսուն տարի միշտ մեծնալու
հետ է փիղը, երբոր կատարել կրմեծ-
նայ՝ պղտիկ փղէրուն բարձրութիւն կը-
հասնի տասը տասնըմէկ ոտք, իսկ մեծ
փիղէրուն տասվիթէք տասնըչորս ոտք •
Իր բոլոր մարմնի զանազան շարժ-
վան պոչին սկսունածը՝ գրեթէ իր բարձ-
րութիւն չափ է • բայց թէ որ իր խօրթու-
մին ծարէն առնես չափը, քսանըհինի
ոտք կըլլայ իր մարմնոյն երկանքը, արուն
միշտ մեծ կըլլայ քան զմատակը :

Սասնկ կրմեծնայ փիղը երբոր ազատ
է ու առողջ, բայց անոնք որ մարդու
ձեռք են, իբր թէ դերութի մէջ են •
մարդու տրված կերակուրը փոխ տրված
կերակուրմը նէ • սրնունդը շատ կրփո-
խէ, խառնրվածը ու բնական ունակու-
թիւն կավրէ, ու իբր թէ երբ մասմը իր
հասակին ու բոլոր մարմնոյն պղտիկը-
նել կուտայ • անոր համար որչափ փիղ ի-
րենց տեղերէն դուրս բերվեցաննէ ըս-
տան •

տանայօլ ու եւրոպային ուրիշ տեղերը ,
մէկը չի հասաւ ան բարձրուէր՝ որ գրե-
ցինք :

Մ. սիային փիղերը ընդհանրապէս աւելի
մեծ են ամբիկէի փիղերէն , ասիայի
մէջնալ շիամ ու բէկու եղած փիղերը
աւելի մենծ ու խոշոր կըլլան , ան տե-
ղացի լեռնէրուն օդն ու ջուրը իրենց
համար աղէկ ըլլալով : Մ. փրեիկէի մէջ
հիւսիսային ու արեւմտեան դին եղած
փիղերը պզտիկ կըլլան , ինչպէս են Մէ-
նէկալ ու կուինէա եղած փիղերը շատ
պզտիկ են , — է՛յն շէ՛ղերէն գրգախ-
նան , բայց ամբիկէի արեւելեան դին ե-
ղած փիղերը շատ խոշոր կըլլան :

Փղին մարմնոյն ծանրուիր յիսուն մար-
դու ծանրուէր հաւսար կուգայ • 2500 •
3000 , օխայ մը կըկշուէ :

